

छात्र प्रबोधन

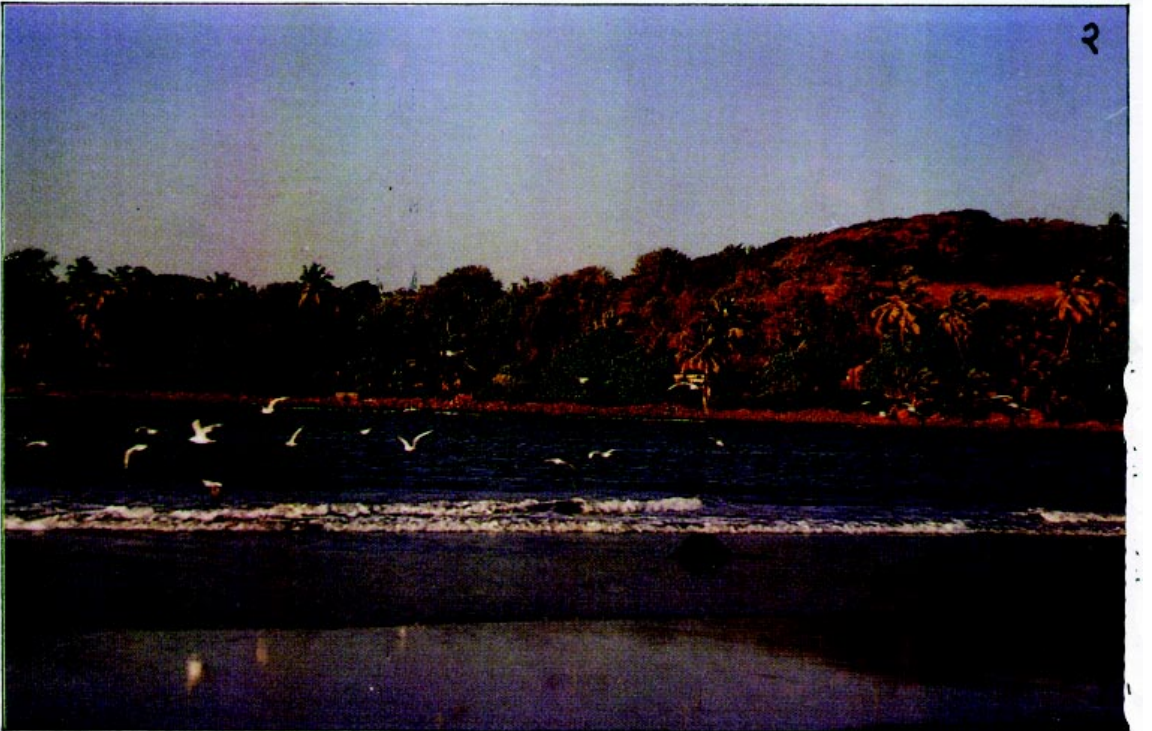
सौर वैशाख शके १९२०
वर्ष ६ अंक १०

ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक !

या चित्रांसंबंधीच्या विविध स्पर्धांसाठी पान क्र. २ पाहा.

१

२

प्रकाशचित्रकार : चित्र १ : श्री. विवेक नारळकर

चित्र २ : प्रा. सुरेंद्र ठाकूरदेसाई

ॐ

इवली शल्ये रुपती खुपती,
मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी
ने ज्योतिर्जगतात ।

संपादक, प्रकाशक
महेंद्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E.,M.Ed

विवेक पोंक्षे M.Sc.,M.Ed

अनघा लवळेकर M.A.,B.Ed

शैजला देशमुख M.A.,M.Ed

मुखपृष्ठ व आतील चित्रे

भास्कर सगर

अक्षर जुळणी

प्रिंट लिंक, पुणे

संपर्क पत्ता

'छात्र प्रबोधन'

ज्ञान प्रबोधिनी

५१०, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०

☎ ०२१२-४७७६९९, ४७८०९५

प्रकाशन दिनांक

राष्ट्रीय सौर ११ वैशाख, शके १९२०

१ मे १९९८

वर्गणी

भारतात

वार्षिक-रु. १२५/- द्वैवार्षिक-रु. २४०/-

त्रैवार्षिक-रु. ३५०/- आजीवन-रु. २०००/-

भारताबाहेर - वार्षिक - ३० डॉलर

वर्ष ६ अंक १०

सौर वैशाख

शके १९२०

छात्र

प्रबोधन

अंतरंग

२

संवाद

३

भ्रमंती - भटकंती : प्रा. प्र. के. घाणेकर

६

कविता पानोपानी

गीत मी गांतसे - श्रीमती शांता शेळके

अश्वत्थ - प्रा. सुहासिनी देशपांडे

७

कथा -मृत्यूचा कडा : प्रा. शैलजा देशमुख

११

वाचलेच पाहिजे असे काही - यक्षाची देणगी : कु. योगित मेहेंदळे

१३

शिवोऽहं शिवोऽहं : प्रा. भाग्यश्री हर्षे

१७

जरूर पाहावे असे काही - टायटॅनिक : निलिमा करमकर

२१

वैज्ञानिक दृष्टी : डॉ. सी. के. देसाई

२५

कोड्यांच्या अंतरंगात : डॉ. सुरेश करंदीकर

२७

रेडक्रॉस : कु. प्राची मेढेकर

३०

तुम्हीच छात्र प्रबोधनचा एक अंक तयार करा !

३१

दुष्काळ एक नैसर्गिक आपत्ती : कु. भारती अनुसे

३२

उपक्रम व स्थानिक पत्ते

झुंज घेता संकटाशी अर्ध पोटी वा उपाशी, लाभता संतोष जीवा तोच होई मार्गदर्शी.

मुखपृष्ठ व मलपृष्ठाच्या आतील
प्रकाशचित्रे (फोटोग्राफ्स) पाहिलीत का?
ती तुम्हाला आवडलीत का?

☀ तुम्हाला या प्रकाशचित्रांना काय बरं
नाव द्यावंसं वाटतं? प्रत्येकाला स्वतंत्र
अन् त्या त्या पानांवरच्या प्रकाशचित्रांना
मिळून एकत्र सुद्धा! तर असं छानसं,
समर्पक 'शीर्षक' लिहून पाठवा.

☀ ही चित्रं पाहिल्यावर तुम्हाला त्यांचं
ललित भाषेमध्ये छानसं वर्णन करता
येईल का? 'चित्राचं रसग्रहण' सुमारे
१०० शब्दांपर्यंत तुम्ही लिहून पाठवा.

☀ तुमच्यापैकी अनेकांना छान-छान कवित
सुचतात, त्यांनी या चित्रांवर आधारित
४-८ ओळींच्या कविता तयार करून
पाठवाव्यात. आणि हे सगळं एका किंवा
एकाहून अधिक प्रकाशचित्रांसाठी तुम्ही
पाठवू शकाल.

प्रकाशचित्रांवर आधारित ३ स्पर्धा
स्पर्धा बक्षिसे रु.

प्रथम द्वितीय तृतीय

शीर्षक द्या	२१	१५	१०
रसग्रहण करा	३१	२१	१५
कविता लिहा	२५	२०	१५

याशिवाय तुमच्याकडील
'प्रकाशचित्रे' पाठवा.

पशू-पक्षी-पाने-फुले यांचे क्लोजअप,
निसर्गातील वैशिष्ट्यपूर्ण प्रसंग, वैशिष्ट्यपूर्ण
कलात्मक वास्तू, विविध वयोगटातील
व्यक्तींचे हावभाव व अन्य दुर्मिण क्षणचित्रे
आपण अथवा आपल्या कुटुंबातील व्यक्तीने
कॅमेऱ्याने टिपली असतील (नसतील तर या
सुट्टीत अवश्य टिपा.) तर छत्र प्रबोधनकडे
पाठवा. वैशिष्ट्यपूर्ण प्रकाशचित्रांना आकर्षक
बक्षिसे! (प्रकाशचित्राची गुणवत्ता व त्यातील
आशय या दोघांचाही विचार बक्षिसे देताना
केला जाईल.) प्रकाशचित्रे पाठवताना ज्याने
प्रकाशचित्र काढले आहे. त्याचे पूर्ण नाव, वय,
पत्ता व प्रकाशचित्र कशाचे आहे ते कळवावे.

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

'वासंतिक विशेषांक' कसा वाटला? त्यातली प्रकाशचित्रे
आवडल्याचे अनेकांनी कळवले. काहींनी कविता, शीर्षके, रसग्रहण पाठवायला
प्रारंभपण केलाय! तुम्हीही यातले काहीतरी पाठवणार ना?

हा अंक मिळेल तेव्हा दहावी आणि बारावीचे सभासद सोडून इतर सर्वांचा
शालेय वार्षिक परीक्षेचा निर्णय जाहीर झाला असेल, काही जणांना पुढच्या वर्गात
गेल्याचा आनंद असेल, तर काहींना २ मार्कांनी पहिला क्रमांक हुकल्याचे दुःख
असेल, हे दोन्ही स्वाभाविकच आहे. तथापि निर्णय फक्त शालेय पुस्तकी
अभ्यासातल्या तुमच्या प्रगतीचा निदर्शक आहे, हे लक्षात घ्या. तो महत्त्वाचा आहे
पण पुरेसा नाही. पुस्तकी अभ्यासाव्यतिरिक्त कितीतरी गोष्टी तुम्ही गेल्या वर्षभरात
केल्या असतील. काही नवीन कौशल्ये आत्मसात केली असतील. काही गोष्टींमधला
तुमचा आत्मविश्वास वाढला असेल. काही वैशिष्ट्यपूर्ण उत्कट अनुभव तुम्ही घेतले
असतील. या सर्वांचीसुद्धा नोंद तुम्ही करून ठेवायला हवी. या सुट्टीत असं स्वतःच्या
शैक्षणिक वर्षाचं सिंहावलोकन तुम्ही आवर्जून करावं. यापूर्वी असं केलं नसेल तर
या सुट्टीमध्ये 'खेळ-गप्पा-गंमत-प्रवास-झोप-दूरदर्शन-केबल-टाइमपास' या
सगळ्यांमधून थोडा वेळ काढून गेल्या वर्षाचा आढावा जरूर लिहून काढा.

हे करताना अशा काही गोष्टी तुमच्या लक्षात येतील की ज्या तुम्हाला खूप
अवघड वाटल्या आणि म्हणून तुम्ही करायच्या टाळल्या? तुम्हाला ती संधी
वाटण्याऐवजी धोका वाटला? आळस, भीती, आपली फजिती झाली तर लोक
काय म्हणतील? आपल्याला जमेल का? या भावनेमुळे त्यापासून तुम्ही लांब
राहिलात? अशा गोष्टींची स्वतंत्र यादी करा आणि मग या यादीतील २-३ गोष्टी या
सुट्टीत करायचा प्रयत्न करा. कोणतीही गोष्ट आरंभी खूप अवघड भासते. आपल्याला
जमणार नाही असे वाटते. पण हे तर सर्वच गोष्टींच्या बाबतीत घडतं. अगदी तुमचं
सायकल शिकण्याचं उदाहरण घ्या ना ! अगदी पहिल्या दिवशी सायकल शिकताना
सायकल चालवणे किती अवघड वाटायचं. एकाच वेळेला पायडल पण मारायचं,
हँडलपण धरायचं, तोलपण सांभाळायचा, गरजेप्रमाणे ब्रेकपण लावयचे. अरे बापरे!
कसं शक्य आहे! असं वाटायचं. सायकल चालवताना आलीच पाहिजे, असं तुमच्या
मनानं पक्क ठरवलं. अन् मग हळूहळू एकेका गोष्टीवर तुम्ही नियंत्रण मिळवायला
लागलात. धडपडत-धडपडत तुम्ही शिकत गेलात अन् आता तर सायकल चालविणे
हा तुमच्यापैकी अनेकांच्या डाय्या हातचा मळ झाला आहे.

इंग्रजीमध्ये एक छान वाक्य आहे, 'All things are difficult, before they
are easy' कोणतीही गोष्ट सोपी होण्यापूर्वीपर्यंत ती अवघडच असते. ती एकदा
आपण करायला सुरुवात केली, त्याचप्रकारे प्रशिक्षण घेतले, मनातला अडथळा
तुम्ही दूर करू शकलात तर, निश्चितच ही सुट्टी तुम्ही सत्कारणी लावली असे
होईल. तुमचे अनुभव आम्हाला जरूर कळवा.

बाकी सुट्टीत मजा तर करायचीच आहे. छान भटकंती, सस्नेह तुमचा
दमेपर्यंत खेळणे, वाचन, कला, नवनिर्मिती, गप्पा अन् कितीतरी
या सर्वांसाठी खूप खूप शुभेच्छा! सुट्टीमध्ये एकतरी पत्र पाठवणार
ना! वाट पाहतोय.

(महेंद्र सेठिया)

गरुडाहून झेपावणारा प्रत्येकाला प्राण आहे, विश्वास ठेवा, तुमच्या पायात न संपणारं त्राण आहे.

भ्रमंती-भटकंती

—प्रा. प्र. के घाणेकर

सुट्टी सुरू झाली की बाहेर कुठे तरी जाऊन यायचे बेत सुरू होतात. आपल्या आई-वडिलांबरोबर कुठे तरी दूरचा प्रवास करणं किंवा ४-८ दिवस एखाद्या सोयीस्कर ठिकाणी जायचं हे तर नेहमीचं असतं. पण एखाद्या ताई-दादाबरोबर समवयस्क अशा ८-१० मुलामुलींनी एखादा-दुसऱ्या मुकामाची, एखाद्या गडाची सहल अनुभवणं, यातील आनंद वेगळाच असतो. सांगाती असणारा जर पक्षी-प्राणी-वनस्पती-आकाशदर्शन-इतिहास-भूगोल यातील जाणकार असेल तर मग दुधात साखरच!

आपला भवताल डोळे उघडे घेऊन पाहावा. त्यातील मनोरंजनाचा आणि महत्त्वाचा भाग समजावून घ्यावा. आपल्या जीवनात आलेल्या संधीचा पुणेपुर लाभ उठवावा. यातच सर्व सार्थक असते. अलिकडे ट्रेकिंग म्हणजे पदभ्रमण, याची आवड खूपच वाढली

आहे. गेली २०-२५ वर्षे मी ट्रेकिंग करतो आहे. या भ्रमंती-भटकंतीत वेगवेगळे अनुभव मला मिळाले, त्यातीलच तुम्हाला काही सांगावेसे वाटले म्हणून हा लेखनप्रपंच.

एकदा समर्थाच्या शिवथरघळीत जायचं ठरलं. पण नेहेमीसारखं एस्. टी. नं जाण्याच्याऐवजी जरा वेगळ्या वाटेनं जायचं ठरलं. एस्. टी. नं भोरला उतरलो. तिथून २-५ किलोमीटर अंतरावर असणाऱ्या बसरापूर गावी चालत गेलो.. पाण्यात डुंबलो, तेवढ्यात लाँच आलीच. भोर शेजारच्या भाटघर धरणाचा हा 'येसाजी कंक जलाशय'. गावकऱ्यांच्या सोयीसाठी या धरणाच्या पाणीसाठ्यात लाँचची सोय केली आहे. लाँचमध्ये बसून जलाशयाचं शेवटचं टोक सांगवी गाठलं. तिथेच लहान-मोठी ५-५० डबकी होती. एक माणूस एक टोपली घेऊन लगबगीने तिकडे जात होता.

आम्ही मुद्दामच रेंगाळलो. त्या माणसानं लिंबाच्या आकाराएवढं काहीतरी त्यात टाकलं. अर्ध्या-पाऊण तासानं तो परत आला. डबक्यात उतरून वर तरंगू लागलेले मासे त्याने भराभर टोपलीत गोळा केले. मग मात्र मला राहावलं नाही त्यानं नेमकं काय केलं? हे विचारलं. त्यानं तिथल्या एका झुडुपाकडे बोट दाखवून सांगितलं, त्याची साल अन् पानं एकत्र कुटून पाण्यात टाकली की माशांना भूल पडते. खरंतर ते पॅरलाईज होतात. हालचाल करू शकत नाहीत. मग पुढे होऊन ते गोळा करायचे. हे मासे माणसानं खाल्ले तरी काहीही अपाय होत नाही.

या वनस्पतीचं नाव रामेठा किंवा दातपाडी. 'निडीया ग्लाऊका' हे तिचं शास्त्रीय नाव. रामेठ्याच्या सालीचा उपयोग दात पाडण्यासाठी होतो की नाही? याबाबत पुरेसं संशोधन व्हायचं आहे. जनावरं मात्र या वनस्पतीला तोंड लावत नाहीत.

अशाच एका ट्रेकमध्ये आम्ही शिवतीर्थ रायगडावर गेलो होतो. महादरवाज्यापर्यंत सारेजण पोहोचलो खरे. पण सर्वांकडचं पाणी साफ संपलं होतं. तोंडाला कोरड पडली होती. जीभ आत ओढली जात होती. तोंडात नुसता चिकटा जमा झाला होता. एक पाऊलही पुढे टाकायची इच्छा होत नव्हती. आमचा म्होरक्या रायगडाचा चांगलाच जाणकार होता. त्यानं ५०-६० मीटर उंचीवरच्या एका टाक्याकडे बोट दाखवलं, तिथे भरपूर पाणी असल्याची ग्वाही दिली. मग आम्ही

भ्रमंतीतूनी मिळते आरोग्य, त्याहून मिळतो आनंद खरा, मिळवायला हा आनंद, घाला पालथे डोंगर-दऱ्या.

दोधं-तिघं २-४ वॉटर बॉटल्स घेऊन त्याच्या मागे निघालो. तिथे गेलो. स्वच्छ-थंडगार पाणी ढोसले. सोबत्यांसाठी बाटल्यांमध्ये पाणी भरून घेतले. खाली उतरत असताना आमच्या गटनायकानं एक दुर्गरहस्य सांगितलं.

रायगड ही हिंदवी स्वराज्याची राजधानी. सर्व प्रतिकार सोडून शत्रूसैन्य इथवर आलंच, तर शेवटचा मार्ग म्हणून या टाक्यांची रचना केली होती. भरपूर पाण्याची ही टाकी फोडून टाकायची. पाण्याचे लोंढे थेट महादरवाज्यात लोटायचे. त्या पाण्यातच शत्रू सैनिक वाहून जावेत, अशी ही योजना. आजवर अनेक किल्ले पाहिले होते. पण खुद्द राजधानीच्या किल्ल्यावर केलेली ही बचावाची योजना केवळ अद्भुतच होती. ट्रेकिंगला गेलं आणि असं काही वेगळं कळलं की, श्रीशिवछत्रपतींच्या योजनाबद्ध प्रयत्नांपुढे नतमस्तकच व्हायला होते.

अशा एका भ्रमंतीत विदर्भातील बुलढाणा जिल्ह्यात असणाऱ्या लोणार नावाच्या गावी पोहोचलो. पृथ्वीवर पडणाऱ्या उल्का वातावरणातच जळून खाक होतात. पण फार मोठ्या उल्का भूपृष्ठावर आढळतात. अशा उल्कांचा वेग प्रचंड असतो. साहचिकच त्या जिथं पडतात, तिथे वर्तुळाकृती खळगा तयार होतो. त्याला म्हणतात 'विवर' किंवा 'क्रॅटर'. पृथ्वीवर असणाऱ्या विवरांमध्ये तिसऱ्या क्रमांकाचं मोठं विवर म्हणजे लोणार हे 'पंचाप्सर सरोवर'. अग्निजन्य खडकातील हे जगातील बहुदा एकमेव विवर.

अमेरिकेतील चौथ्या क्रमांकाचं विवर पाहायला अन् समजावून घ्यायला लाखो लोक येतात. पण याहून मोठं असणारं हे भूतलावरील अद्भुत स्थळ पाहायला दरवर्षी ५-५० जणसुद्धा जात नाहीत. आपल्या भटकंतीला वैज्ञानिक डूब दिली गेली, तर हे असं होणार नाही.

भर पावसात आपल्या गावाबाहेरच्या मोकळ्या जागांवर उगवणाऱ्या वनस्पतींचा परिचय करून घेणं, ऐन उन्हाळ्यात फुलणाऱ्या वृक्षांची ओळख करून घेणं हे काम करणं काही अशक्य नाही. थंडीच्या मोसमात दूरच्या देशातून येणाऱ्या स्थलांतरीत पक्ष्यांची निरीक्षणे करणं कोणत्या पाणवठ्यावर ते केव्हा आढळतात यांच्या नोंदी करणं सहज जमण्यासारखं आहे. आपल्या परिसरात दिसणाऱ्या फुलपाखरांची ओळख पुस्तकांच्या मदतीनं करून घेणं फार खर्चिकही नाही. समुद्रकाठच्या गावी राहणाऱ्यांना किंवा भटकणाऱ्यांना तिथे सापडणारे शंख-शिंपले गोळा करून त्यांची शास्त्रीय ओळख पटवून घेता

येईल. सह्याद्री अन् सातपुड्यात हिंडणाऱ्यांना, सापडणारे दगडांचे वेगवेगळे नमुने गोळा करून येथील भूशास्त्रीय तपशीलाची ओळख करून घेता येईल.

हे असं सारं करणं म्हणजेच आपल्या पर्यावरणाची माहिती करून घेणं आहे. आपल्या समृद्ध परिसराचा परिचय झाल की, त्यावर मानवी हस्तक्षेपामुळे होणारे अत्याचार थांबवणे कसे जरूरीचे आहे, हे कळते. पिढ्यानपिढ्या, शतकानुशतकं निसर्गाच्या हातात हात घालून निसर्गपुत्र म्हणून जगणाऱ्या आदिवासी-गिरीजन मंडळींना निसर्गाची तपशीलवार माहिती असते. आता त्यांचेही शहरीकरण होत चालले आहे. त्यामुळे ही माहिती अन् विचारसंपदा हळूहळू नष्ट होत चालली आहे. मानवी उद्योगांमुळे निसर्गात होणारे फेरबदल कसे घातक आहेत, त्यामुळे तेथील जैववैविध्यावर घातक परिणाम होत आहेत याचीही जाणीव भ्रमंती-भटकंतीतून होऊ शकते.

पर्यटकांच्या वाढत्या लोंढ्यात

लोणार सरोवरचे विहंगम दृश्य

भटकायला काही नको मज, नकोच कुणी नवा सखा, पाने, फुले अन् निसर्गापरी एकच मित्र हवा मला.

निसर्गसमृद्ध ठिकाणांची कशी वाट लागते, याचाही अनुभव आपल्याला येतो. मानवाची वखवखलेली नजर जेथे पोहोचते, तेथील आनंद-सुख-समाधान-शांती नष्ट होऊ लागते. निसर्गाच्या कलकलाने घेण्याऐवजी, दिसेल ते ओरबाडून घेण्यात मानवाला समाधान लाभते. हे सार कुठे तरी थांबवायचे तर स्वतःपासून सुरुवात करायला हवी. हे ज्याला कळते तो आपल्या आचरणात समजून उमजून बदल करू लागतो. त्याच्या विचारात परिवर्तन होते. “जगा आणि जगू द्या” ही जाणीव प्रगल्भ होत जाते. प्लॉस्टिक्स आणि अविघटनशील पदार्थांच्या वापरांचे दुष्परिणाम जाणवले की, आपण स्वतः त्यावर निर्बंध घालू लागतो. कॅरी बॅग ऐवजी कागदाच्या पुड्या आणि गळ्यात शबनम किंवा हातात कापडी पिशवी येते. अनावश्यक ठिकाणी स्वयंचलित वाहने नेण्याऐवजी सायकल किंवा पायी चालण्यात त्रास वाटेनासा होतो. पर्यावरण जाणीवेची वरची इयत्ता उत्तीर्ण झाल्याची ही लक्षणे आहेत.

उघडे डोळे, चालणारे पाय अन् विचार करणारे मन असले की, आपली भ्रमंती-भटकंती अनगड पगदंडी न राहता ज्ञानविज्ञान आनंदयात्रा हात जाते. याचा अनुभव तुम्ही स्वतः घेऊन पाहा.

प्रा. प्र. के. घाणेकर

१०५, नारायण पेठ, पुणे - ३०

हे तुम्हाला जमतय का?

१. लाकडाच्या छोट्या-छोट्या वस्तू बनविणे.
२. पुस्तक बांधणीसाठी लागणाऱ्या साहित्याची माहिती व त्यांचा वापर करायला शिकणे.
३. एका जाड (साधारणपणे २५०-३०० पानी) वहीची व एका (१००-१२५ पानी) पुस्तकाची बांधणी करणे.
४. सायकलचे पंक्चर काढणे.
५. शिवणाच्या मशीनला तेल घालणे.
६. तुंबलेला पाईप स्वच्छ करणे.
७. नळाचा वॉशर बदलणे.
८. छत्रीच्या काड्या दुरुस्त करणे.
९. नारळ सोलणे व फोडणे.
१०. स्टोव्हमध्ये रॉकेल भरणे, तो पेटविणे, स्वच्छ करणे.
११. मोठी फळे चिरणे. (आवश्यकतेनुसार.)
१२. एखाद्या दाराला रंग देणे.
१३. कंदील-गॅसबत्ती पेटवता येणे व ती स्वच्छ करणे.
१४. फ्रीज पुसणे.

वरील सगळं करायचा तुम्ही कधी प्रयत्न केला आहे का? नसेल तर मग या सुट्टीत हे सगळं शिकून घ्या. कारण व्यवहारात वापरात असणाऱ्या या सगळ्या गोष्टींचं ज्ञान, तुम्हाला आयुष्यभर निश्चितच उपयोगी पडत राहिलं !

☺ कसे हाकलू? ☺

एक माणूस आपल्या मित्राला बऱ्याच वर्षांची भेटला. साहजिकच त्याने घरातील सर्वांची चौकशी केली. “मुले काय म्हणतात?” मित्राने उत्तर दिले, “एक डॉक्टर आहे, दुसरा इंजिनिअर आहे, तर तिसरा वकील आहे.” तो माणूस फारच खूष झाला, “कमाल आहे तुझी! मोठा भाग्यवान निघालास! एकाच घरात डॉक्टर, इंजिनिअर व वकील असणं हे नक्कीच गतजन्मीचं तुझं काहीतरी पुण्य आहे. अरे हो, पण तुला आणखी एक चौथा मुलगा होता ना? तो काय करतो?” “काय सांगू मित्रा? त्याने केशकर्तनालय काढले आहे. तो काही शिकलाच नाही आणि त्याने कर्टींगचे दुकान सुरू केले.” “मग तु त्याला घराबाहेर काढले असशील?” “घरातून त्याला कसे हाकलू? सर्व घराचा खर्च तोच चालवीत आहे.”

नव स्फूर्तीने, चैतन्याने करून स्वउद्धार। विज्ञानावर निष्ठा अमुची, संस्कृती हाच आचार।।

कविता पानोपानी

अश्वत्थ

जळून गेले मोहर तरीही
देठापाशी लव सोनेरी
जिजीविषा की अशरण हिरवी
अश्वत्थाला जीवन पुरवी?

विलय विनाशी पर्णगळीने
शिणले पुरते शाखांचे अंतर
तरीही कळोना या कोंबातुन
जीवन कुठुनी झरे निरंतर!

झडते गळते पुनः पुन्हा अन्
बहरून घेते नित्य नवेपण
शल्य तरीही अनाम रूपते
दुःखाचे का करिसी चिंतन?

आपसुक येती भरून जखमा
सनातन त्यांची खोडच आहे
जखमा तरीही जपण्याचे कसले
अश्वत्था तुज वेडच आहे!

सुहासिनी देशपांडे

३ पुण्यश्री अपार्टमेंट, डहाणुकर कॉलनी,
रस्ता क्र. ७, कोथरुड, पुणे २९

गीत मी गातसे

गीत मी गातसे, तरुण मी तरुण मी
दिवस उगवे नवा सुचविता अरुण मी
तरुण मी तरुण मी!

उजळल्या दशदिशा लखलखे ही उषा
मुक्त पवनातुनी उठति लहरी कशा
श्वास छातीमध्ये घेतसे भरून मी
तरुण मी तरुण मी!

हर्ष हृदयातुनी उसळतो सारखा
शुद्ध जे, हीन जे, त्यास मी पारवा
मूर्त मी पुरुषता, आर्द्रता करुण मी
तरुण मी तरुण मी!

आक्रमक पाशवी मत्त जुलमी कुणी
चरणतळि टाकतो त्यांस चिरडून मी
सज्ज झगडावया शस्त्र करि धरून मी
तरुण मी तरुण मी!

दुःख येथे किती त्यात आनंद मी
प्रीतिच्या सेवनी जाहलो धुंद मी
पीत जीवनरसा नित्य भरभरून
तरुण मी तरुण मी!

चाललो सारखा चाललो मी पुढे
धाव माझी सदा मुक्त क्षितिजाकडे
देवत्रुण वारसा अंतरी धरून मी
तरुण मी तरुण मी!

शांता शेळके

प्लॉ. नं. १९, आदर्शनगर, पुणे-सातारा रस्ता, पुणे ३७.

घरट्यास माखता गंध, पाखरे परतली रानी, पानांत रोवूनी पंख, गाती मंजुळ गाणी.

ऑगस्ट १९७५ च्या त्या दुपारी हिमवर्षावाला सुरुवात झाली. अनपेक्षितपणे ते हिमवादळ उत्तरेकडून अल्प्स पर्वताकडे सरकू लागले. स्विट्झर्लंडमदील बर्गेल व्हॅलीमध्ये गेलेल्या प्रवासी लोकांना, असं काही होईल असं, स्वप्नात देखील वाटलं नव्हतं. फिलिप बर्कलॅंड आणि फिलिप हेरिटिअर त्यावेळी खड्या चढाच्या एका शिखराकडे वाटचाल करीत होते.

दोघेही वीस-बावीस वर्षेचे तगडे जवान होते. व्यावसायिक पर्वतमोहिमांचे मार्गदर्शक म्हणून त्यांचे प्रशिक्षण चालू होते. महाकाय शार्क माशाच्या जबड्याप्रमाणे आकाशाकडे चढत गेलेल्या 'पिझ बेदील' वरील चढाईपूर्वी तेथील हवामान, भौगोलिक परिस्थिती यांचा त्यांनी काळजीपूर्वक अभ्यास केलेला होता. तसेच चढाईस अतिशय अवघड समजल्या जाणाऱ्या, अल्पाईन वॉलवरील चढाई त्यांनी कमी वेळात, कुशलपणे पूर्ण केली होती.

परंतु त्यानंतर थोड्याच वेळात आकाश ढगांनी झाकोळले. जोराचे वारे वाहू लागले. पाऊस कोसळू लागला. अशा या खराब हवामानत, चढाई चालू ठेवावी की माघारी फिरावे हा प्रश्न होता. शिखर अवघे १५० मीटर अंतरावर होते. त्यामुळे मागे फिरण्यापेक्षा पुढेच जाण्याचा निर्णय त्या दोघांनी घेतला. दुदैवाने तो चुकीचा होता हे पुढे झालेल्या अघटिताने सिद्ध झाले. थोड्याच वेळात बर्फाच्या मान्याने त्यांना गिळून टाकले. कडा चढण्यासाठी आवश्यक

त्या खडकातील खाचा बर्फांनी भरून गेल्या. बर्फामुळे कड्याचा सर्व पृष्ठभाग गुळगुळीत झाला. त्यावरून चढणे शक्यच नव्हते. आता पुढे जाणे तसेच माघारी फिरणे म्हणजे मृत्यूला आमंत्रण होते.

काय करावे क्षणभर सुचेना! हेरिटिअरने त्या प्रसंगातही धीराने एक कठीण निर्णय घेतला. बर्कलॅंड त्याच्या वरती होता. त्याला त्याने एक दोरी सोडण्यास सांगितले. त्या दोरीच्या आधाराने हेरिटिअर त्या घसरड्या कड्याच्या पृष्ठभागावर रात्रभर कुठेतरी थांबण्यासारखा आसरा मिळतोय का हे शोधू लागला. त्या ४० मीटर लांब दोरीच्या टोकाला तो लंबकाप्रमाणे झोके खात होता. क्षणात आशेचा एक किरण त्याला दिसला. त्याच्या डाव्या बाजूला तुटले कड्याच्या मध्येच पुढे आलेला एक छोटा सपाट भाग होता. भिंतीवरती आपल्या टाचा घासत तो कसाबसा त्या सपाट पृष्ठभागावर पोहोचला. ती जागा इतकी अरुंद होती की, त्याचे पाय त्यावर जेमतेम मावत होते. कसा का असेना आसरा तर मिळाला या समाधानात हेरिटिअरने भिंतीत पिटॉन (डोंगर चढताना वापरतात तो मोठे भोक असलेला खिळा) ठोकला. त्यात दोरी घट्ट बांधून टाकली आणि आपल्या मित्राला खाली येण्यासाठी खूप केली.

बर्कलॅंड हळूहळू खाली येऊ लागला. तेवढ्यात अचानक तोल जाऊन तो जोरात खाली घसरू लागला. हेरिटिअर भयचकीत होऊन

कथा :

मृत्यूच्या कड्यावर

प्रा. शैलजा देशमुख

ध्येयाच्या स्वप्नांचा आहे हव्यास जया, आनंदुनि उल्लेखी भावी इतिहास तथा.

पाहात राहिला. पण सुदैवाने एक हिसका बसून बक्लॅंझ त्या सापटीत उतरला. हेरिटिअरने त्याला हात दिला. पण काही क्षण झालेल्या मृत्यूच्या दर्शनाने त्या दोघांचा अक्षरशः थरकाप झाला.

जागा इतकी कमी होती की कडेवर जेमतेम पाय टेकवून दोघे पाठीला पाठ लावून बसले. बर्फाचा मारा चालूच होता. रात्रभर ते तसेच कुडकुडत बसून राहिले. सकाळी मात्र बर्फाच्या माऱ्याने झालेल्या वेदना असह्य झाल्या.

पायांची थोडीशी हालचाल करून शरीरास ऊब आणण्याचा ते प्रयत्न करीत होते. कारण त्यापेक्षा थोडीजरी हालचाल केली तरी खाली पडण्याचा धोका होता.

दुसऱ्या दिवशीही हवामानात जरासुद्धा बदल झाला नाही. कारणभरही हालचाल करता येत नव्हती. त्यामुळे आसरा देणारी ती जागाही तुरुंगवासाप्रमाणे भयानक वाटू लागली. भोवतालचं सर्व वातावरण अजून धूसरच होतं. मदत मिळावी म्हणून त्यांनी जोराने किंचाळण्याचा प्रयत्न केला. पण घोंगावणाऱ्या वाऱ्याचा आवाज त्यांना निराश करीत होता. असाच तिसरा दिवसही उजाडला. दुपारी तीनच्या सुमाराला आकाश किंचित निरभ्र झाले. काही क्षणच समोरच्या दरीचे दर्शन झाले. खूप दूर पर्वत चढणाऱ्या गिर्यारोहकांचा एक गट दिसत होता. पुनः एकदा उत्साह गोळा करून त्यांनी मोठ्याने ओरडून त्या गिर्यारोहकांचे लक्ष

वेधण्याचा प्रयत्न केला. आपला आवाज त्यांच्यापर्यंत पोहोचतोय की नाही हे बक्लॅंझ व हेरिटिअरला कळणं कठीण होतं.

पण सुदैवानं त्यांचा आवाज १४०० मीटर खाली फिरणाऱ्या दोन जर्मन पर्यटकांच्या कानी पोहोचला होता. त्यांनी लगेचच झुरीचमधील 'स्वीस-एअर-रेस्क्यू'शी संपर्क साधला. ही एक सेवाभावी संघटना होती. अर्थात त्यादिवशी संध्याकाळ झाल्यामुळे लगेच काही करणं शक्य नव्हतं. पुनः एकदा तो अवघड कडा धुक्यात हरवून गेला आणि त्यावरचे ते दोन गिर्यारोहकही!

दुसऱ्या दिवशी सकाळी सात वाजता 'बीट पेरेन' या उत्साही वैमानिकाला बोलावणं गेलं. त्याचं सुसज्ज 'लामा हेलिकॉप्टर' ही मोहीम हाती घेऊ शकेल का? अशी विचारणा करण्यात आली. चाळिशीचा उत्साही, धाडसी पेरेने त्वरेने कामाला लागला. त्याचा जोडीदार होता सिगफ्राइड स्टॅंगियर!' सहा हजार पाचशे तास हेलिकॉप्टर उडवण्याचा दांडगा अनुभव त्याच्या गाठी होता. तसेच अवघड पर्वतातून यशस्वी उड्डाण करण्यातही तो कुशल होता. एका तासातच ते दोघे 'पीझ बेदीली' तेथे जाऊन पोहोचले.

हेरिटिअर आणि बक्लॅंझ यांना या मोहिमेची काहीच माहिती नव्हती. त्या कड्याच्या छोट्याशा सापटीत अवघडून बसण्याचा त्यांचा आज चौथा दिवस होता. हवा थोडीशी

स्वच्छ होत होती. पण अजूनही बर्फ वितळले नव्हते. त्यामुळे वरती किंवा खालती कुठेच जाणे शक्य नव्हते. दूरवर दरीमध्ये हेलिकॉप्टरचा ठिपका दिसत होता. कुणाची तरी मदत मिळेपर्यंत आपण जगू की नाही याची त्यांना शाश्वती वाटेनाशी झाली. हा उंचावून मदतीसाठी ते दोघेजण देवाची करुणा भाकत होते.

बर्फाने आच्छादलेल्या त्या शुभ्र पर्वतकड्याच्या भिंतीवर ठिपक्याप्रमाणे दिसणारे ते दोघे स्टॅंगियरच्या दृष्टीपथात आले. त्याने परिस्थितीचा अंदाज घेतला. पर्वतकड्याच्या अगदी जवळ जाऊन त्या दोघांच्या सुटकेसाठी दोरी सोडावी लागणार होती. त्यात एक मोठा धोका होता. आताही जोराच्या वाऱ्याच्या झोताने त्यांचे हेलिकॉप्टर हेलकावे खात होते. कदाचित हेलिकॉप्टरच्या पंख्याचे टोक भिंतीवर आदळले तर... सर्वांचाच मृत्यु ओढवणार होता.

स्टॅंगियर आणि पेरेन या दोघांनी परत मागे फिरण्याचा निर्णय घेतला. थोडे अन्न, कपडे आणि वॉकी-टॉकी घेऊन परत येण्याचा निर्णय घेऊन ते बोडो नावाच्या छोट्या खेड्यात परतले. आपल्या मदतीला कुणीतरी आलंय, हे समजलं तरी बक्लॅंझ व हेरिटिअर यांचं मनोर्धैर्य वाढेल, असं त्यांना वाटलं. एका सॅकमध्ये काही गरम कपडे, व्हिटॅमिनच्या गोळ्या, सुकवलेलं मास आणि गरम चहा एवढं साहित्य त्यांनी भरून घेतलं. पुनः एकदा पिझ बेदील येथील कड्याजवळ

येऊन दोरीच्या साहाय्याने ती सॅक त्यांनी दोघांपर्यंत पोहोचवली. तत्पूर्वी त्यांनी वॉकी-टॉकी वरून संदेश दिला, “दोरी पकडायला उडी मारू नका.” हेलिकॉप्टर त्या दोघांच्या डोक्यावर हेलकावे खात होतं. त्यांच्यापर्यंत सॅक पोहोचवण्यासाठी त्यांना हेलिकॉप्टर कड्याच्या खूप जवळ न्यावं लागलं. क्षणभर खालच्या सापटीतले ते दोघं दिसेनात. पेरेन बाहेर डोकावून मार्गदर्शनपर सूचना देत होता, “थोडं अजून जवळ, थोडं अजून खाली, हां आता उंची बरोबर आहे...” हेलिकॉप्टर हेलकावे खातच होतं. शेवटी खाद्यपदार्थ, कपड्यांचं ते पुडकं बरोबर टाकण्यात त्यांना यश आलं.

काही क्षणातच स्टॅंगियरचा आवाज रेडिओवरून त्यांच्यापर्यंत पोहोचलो. हेरिटीअरनं त्यांना सांगितलं, “आम्ही दोघं तसे ठिक आहोत. जर दोरी सोडली तर तिला लॉबकळण्याइतकी शक्ती शिल्लक आहे...” पण काय दुदैव एवढं संभाषण होतंय न होतंय तोच पुनः एकदा हवामान फिरले. अशा खराब हवेत सुटका करणं शक्यच नव्हतं. नाईलाजानं हेलिकॉप्टर मागे फिरले.

त्या रात्री वादळी हवेत, दरीतील बॉडो गावात विश्रांती घेत असताना स्टॅंगियरला सुटका-मोहिमेतील सर्व धोके डोळ्यासमोर आले. सोसाट्याचा वारा असताना सुटका केलेल्या गिर्यारोहकाचे जादा वजन दोरीच्या टोकाला असताना, हेलिकॉप्टर उडवणे धोक्याचे होते. कदाचित ते सर्वजण

खाली कोसळले असते. त्यासाठी स्टॅंगियरने एक युक्ती केली. हेलिकॉप्टरच्या एका बाजूला दोरी ओढण्यासाठी रहाटासारखे यंत्र होते. त्याच्या साहाय्यानेच ते त्या दोन गिर्यारोहकांची सुटका करणार होते. त्याच्याविरुद्ध बाजूला असलेल्या धातूच्या रॅकवर त्याने काही दगड ठेवले.

आकाश कधी मोकळ होतंय या संधीची ते वाट पाहत राहिले. दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी सहा वाजता हवा काहीशी सुधारली. स्टॅंगियर व पेरेन क्षणाचा विलंब न लावता निघाले. रेडिओवरून सूचना दिल्या. एका वेळी एकाचीच सुटका करणं शक्य होतं. तसंच कड्याच्या भिंतीत अडकलेल्या हुकमधून, स्वतःला पूर्णपणे मोकळं करून, क्षणात दोरी पकडणं हे खूपच कौशल्याचं होतं. दोरीच्या सेफ्टीकॅचमध्ये स्वतःजवळच्या दोरीचा हार्नेस क्षणार्धात अडकवता यायला हवा.

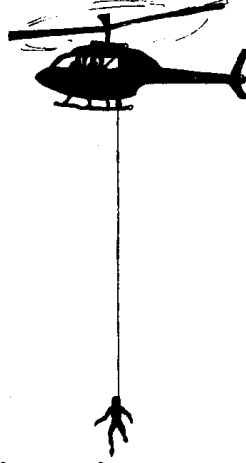
खूप काळजीपूर्वक हेलिकॉप्टर कड्याच्या अगदी जवळ आले. विमानाच्या पंख्याचे टोक आता अगदी भिंतीजवळ होते. वरून सोडलेली दोरी आता बरोबर त्या सापटीपर्यंत पोहोचत होती आणि काय दुदैव... मध्येच एक मोठा अपारदर्शक ढग आला काही दिसेना. स्टॅंगियरला हेलिकॉप्टरमधील मशिनरीही स्पष्ट दिसेना. हातातले हातमोजे काढून तो स्पर्शाने अंदाज घेऊ लागला. थंडीने हात गारठले. पण दुसऱ्या क्षणी त्याला आठवले “ते

दोघे तर गेले चार दिवस या थंडीत सापडलेत.”

इकडे बक्लॅंझ आणि हेरिटीअर यांच्यात विचारविनिमय होऊन दोघांच्यात प्रथम बक्लॅंझने जावे असे ठरले. त्याने कड्यावर त्यांनीच लावलेल्या हुकमधून स्वतःची सुटका करून घेतली. कड्याला तो घट्ट चिकटून उभा राहिला. हेरिटीअरच्या कमरेला त्याने घट्ट चिकटून उभा राहिला. हेरिटीअरच्या कमरेला त्याने घट्ट पकड घातली. हेरिटीअरने हेलिकॉप्टरमधून सोडलेली दोरी पकडली. काही सेकंदात त्या दोरीच्या टोकाला असणारा सेफ्टीकॅच उघडून त्यात हार्नेस अडकवायला पाहिजे. क्षणभर तो सेफ्टीकॅच उघडला गेला नाही. आता काय होणार? दोघांचा श्वास क्षणभर थांबला. पण हेरिटीअरने झटापट करून कॅरॅबिनर आपल्या मित्राच्या हार्नेसमध्ये अडकवण्यात यश मिळवले. दुसऱ्या क्षणी बक्लॅंझ दोरीला लॉबकळू लागला. क्षणार्धात हेलिकॉप्टर कड्यापासून दूर झाले आणि बॉडोमध्ये बक्लॅंझला सुरक्षितपणे जमिनीवर उतरवण्यात आले.

आता हेरिटीअर कड्यावर एकटाच उरला होता. तिन्हीसांजची वेळ जवळ आली होती. कदाचित अजून एक रात्र आपल्याला इथेच राहावे लागेल, अशी आपल्या मनाची तयारी त्याने केली. बक्लॅंझच्या मदतीला हुकमधून स्वतःची सुटका करून घेणं आणि दोरीच्या टोकाला असलेल्या

सेपटीकेंचमध्ये अडकवणं यासाठी त्याची मदत होती. पण आता मात्र तो अगदी एकटा होता. बक्लॅंझची सुटका हा एक दैवी चमत्कार होता. असाच चमत्कार पुनः त्याच्या संदर्भात घडणं शक्य होतं का? एक ना अनेक शंकाकुशंका.. पण लवकरच पुनः ते ओळखीचं हेलिकॉप्टर जवळ येऊ लागलं. त्याने आपल्या हार्नेसची चाचपणी केली. स्वतःची भिंतीवरील हूकमधून सुटका केली. कणभर जरी हालचाल चुकली तर तो क्षणात दरीच्या तळाशी पोहोचला असता. हेलिकॉप्टर जवळ आले कड्याच्या अगदी बरोब्बर वरून दोरी सोडण्याचा प्रयत्न ते करू लागले. हेरिटाइर स्वतःच्या मनावर ताबा ठेवत होता. -

“मी पुढे झुकून दोरी पकडायची घाई केली तर संपलंच सगळं... जरा आस्ते काम” हेलिकॉप्टर वरती धिरट्या घालत होतं.

पायाखालील बर्फ घसरत होतं. चार वेळा प्रयत्न केल्यानंतर शेवटी दोरी योग्य

ठिकाणी पोहोचली. क्षणभर हेलिकॉप्टर स्थिर झालं. हेरिटाइरने डोळे झाकून देवाची करुणा भाकली... आणि दोरी पकडली. दुसऱ्या क्षणी कॅरॅबिनर लॉक जाल्याचा ‘क्लिक’ असा आवाज आला. तो हवेत तरंगू लागला. अजूनही जीवघेण्या थंडीने आणि भितीने तो थरथर कापत होता. पण आपण सुरक्षित आहोत या भावनेने आता स्वस्थ चित्ताने मोकळ्या हवेत वाऱ्यावर आपण झुलतो आहोत, ही सुखद भावना त्याला घेरून टाकत होती. ● ●

On the Edge of Death of John Fuller
Reader's digest मधील कथेचा स्वैर
अनुवाद - प्रा. शैलजा देशमुख
बी ७/५ गुरुराज सोसा.
पद्मावती, पुणे - ३७

ज्ञान प्रबोधिनीद्वारा - मे व जून १९९८ मध्ये प्रशिक्षण वर्ग! इ. ८ वी ते १० वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी व त्यांच्या पालकांसाठी विद्यार्थ्यांसाठी

१. स्वयंअध्ययन कौशल्ये प्रशिक्षण वर्ग : (६ दिवसांचा, रोज दु. २ ते ६, तुकडीचा प्रारंभ ४, ११, १८, २५ मे १ जून ९८, शुल्क रु. १५०/-) स्वतः अभ्यास कसा करावा? हे आधुनिक तंत्रे, चाचण्या, सराव पाठ यांच्या साहाय्याने शिका. वाचन, श्रवण, स्मरण, लेखन, टिपण व नियोजन अशी सहा कौशल्ये! (मराठी व इंग्रजी माध्यमांच्या स्वतंत्र तुकड्या)

२. इंग्रजी संप्रेषण कौशल्य : (६ दिवसांचा, रोज दु. २ ते ६, तुकडीचा प्रारंभ ४, ११, १८, २५ मे व जून ९८ शुल्क रु. १५०/-) (Development of English Communication Skills) : हल्लीच्या पाठ्यपुस्तकांतून संप्रेषण कौशल्यावर भर दिलेला आहे. त्या दृष्टीने इंग्रजीचे लेखन, संभाषण, वाचन यात सुधारणा कशी करता येईल, याचे मार्गदर्शन या वर्गात केले जाईल (फक्त मराठी माध्यमातील विद्यार्थ्यांसाठी.)

३. प्रतिभा विकसन वर्ग : (६ दिवसांचा, रोज दु. २ ते ६, वर्गाचा प्रारंभ : १८ मे व १ जून ९८, शुल्क रु. १५०/-) पाश्चात्य देशांमध्ये शिकवली जाणारी प्रतिभा विकसनाची आधुनिक तंत्रे आत्मसात करतानाच आपली निरीक्षण शक्ती वाढवा! कल्पना शक्तीला पंख फुटू द्या! सर्जनशीलतेचा आनंद लुटा! (इंग्रजी व मराठी माध्यम एकत्र) फक्त दोनच वर्ग.

४. लेखन कौशल्य व प्रशिक्षण वर्ग : (६ दिवसांचा, रोज स. ९ ते १२ ॥, वर्गाचा प्रारंभ : सोम. दि. ४, ११, १८, २५ मे व १ जून ९८, शुल्क रु. १५०/-) निबंध लेखन, पत्र लेखन, कल्पना विस्तार, सारांश लेखन इ. अवघड वाटणाऱ्या लेखनातील गोष्टी सरावासहित शिकण्याची संधी (फक्त मराठी माध्यम)

पालकांसाठी

१. स्वयंअध्ययन मार्गदर्शन वर्ग : ज्यांचे पाल्य माध्यमिक शाळेत शिकत आहेत, त्यांच्यासाठी, आपल्या पाल्याने अभ्यास करावा, याचे मार्गदर्शन करणारी मराठी व्याख्याने, दोन दिवसांचा फक्त एकच वर्ग! शुक्र. दि. २९ व शनि दि. ३० मे दु. २ ॥ ते ६ शुल्क रु. ७५/- वरील सर्व वर्ग ज्ञान प्रबोधिनी, ५१० सदाशिव पेठ, पुण ३० येथे कार्यालयीन वेळेमध्ये होईल.

जीवनाचे खरे नाव आडवळणी रानवाट, असायचीच दऱ्याखोरी नि काटे घनदाट.

काही वर्षापूर्वी 'किलोस्कर', 'महाराष्ट्र टाइम्स', 'सुवन्धा', 'सृष्टीज्ञान', 'मराठी विज्ञान परिषद पत्रिका', यासारख्या नाणावलेल्या वृत्तपत्रांमधून काही विज्ञानकथा प्रसिद्ध होत होत्या. 'मौज प्रकाशन गृहाने' प्रकाशित केलेल्या या कथांचे पुनर्मुद्रित रूप म्हणजे डॉ. जयंत नारळीकरांचे 'यक्षाची देणगी' हे पुस्तक!

नारळीकरांचे बोलणे आणि लेखन हे खूपच सहज, सोपे व सामान्यांना समजेल असे असते आणि तेही आपल्या मायमराठीत! 'यक्षाची देणगी' हे नाव वाचल्यानंतर आपल्या मनात येते की, नारळीकरांसारखा डोळस शास्त्रज्ञ आपल्याला दैववादी तर बनवत नाहीये ना?

पण पुस्तक उघडून वाचायला सुरुवात करताच अलिबाबाच्या गुहेत प्रवेश केल्यासारखे वाटते. विज्ञानाच्या विविध पैलूंचा परामर्श अगदी सहजपणे सर्वांना समजेल अशा भाषेत घेतलेला दिसतो. विज्ञानातील एक एक सूत्र उलगडून दाखवताना कुठेही रूक्षपणा येणार नाही, याची काळजी घेतलेली दिसते. पुस्तकात एकूण बारा कथा आहेत.

त्यातील पहिली शीर्षक कथा 'यक्षाची देणगी'. पृथ्वीपलीकडे जीवसृष्टी असेल का? खगोलशास्त्रात मानव प्रगती करत गेला व हा प्रश्न अधिकच भेडसावू लागला. आपल्या आकाशगंगेतील अब्जावधी ताऱ्यांपैकी केवळ सूर्याभोवती जीवसृष्टी नांदते हे विधान अशक्य कोटीतील वाटते. इतर ग्रहांवर जीवसृष्टी कशीही असो,

यक्षाची देणगी

- कु. योगिता मेहेंदळे

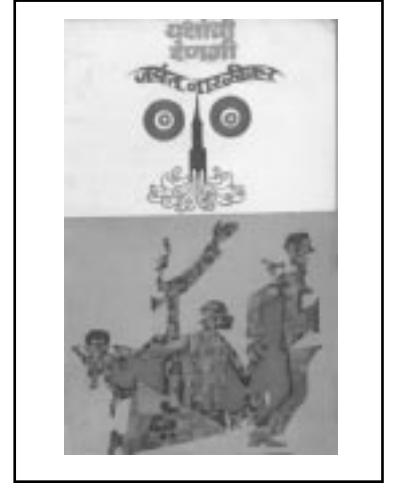
(छात्र प्रबोधनच्या अंकातील पुस्तक परीक्षण स्पर्धेतील द्वितीय क्रमांकाचे परीक्षण)

नैसर्गिक आपत्तींपासून वाचण्यासाठी दुसऱ्या ग्रहाचा शोध घेतला जाईलच. मग पृथ्वीसारख्या संपन्न ग्रहावर ताबा मिळवण्यासाठी ते मानवाचा नाश कसे करतील...?

परग्रहवासीयांवर कोसळणारे हे संकट आपल्या अतिप्रगत बांधवांवरही कोसळू शकते. आपल्यापूर्वी पृथ्वीवर अशी अतिप्रगत वसाहत वास करित असावी; व नैसर्गिक आपत्तीत तिचा न्हास झाला असावा अशी शक्यता वर्तवली जाते. 'पुनरागमन' ही कथा याच कल्पनेचे विश्लेषण आहे.

नैसर्गिक आपत्तींपैकी एक म्हणजे 'धूमकेतू' जे लांबून येतात व सूर्याभोवती चक्कर मारून निघून जातात. पण हाच धूमकेतू जर पृथ्वीवर आदळला तर प्रचंड नुकसान व प्राणहानी घडेल! गुरुवर आदळलेल्या 'शूमेकर लेव्ही' ह्या धूमकेतूने केलेल खड्डे हे त्याची भयानकता पटवून देतात. एक कोटी वर्षांतून एका असे घडण्याची शक्यता असते. पण जनसामान्यात अजूनही इष्ट-अनिष्ट दैवी शक्तीबद्दल अनेक गैरसमज आहेत. या धर्तीवर आधारलेली 'धूमकेतू' ही कथा वाचनीय आहे.

'विद्ययाऽभूतमृतमश्नुते' या उक्तीनुसार केवळ विद्येनेच मानव विज्ञान पचवू शकेल. वर उल्लेख केल्याप्रमाणे इष्ट-अनिष्ट दैवी शक्ती

किंवा अंधःश्रद्धेचा पगडा जोवर समाजात भारी आहे तोवर कोणताही चांगला शोध हा मानवाच्या फायद्याचा ठरेलच असे नाही. निसर्गात जीवनिर्मिती होताना लिंगाच्या बाबतीत एक प्रकारचा समतोल आढळतो. पण जन्माला येणाऱ्या बाळाचे लिंग कुठले हे ठरवण्याची किल्ली निसर्गाने अजून मानवाच्या हातात दिलेली नाही. ती दिली तर काय दुष्परिणाम होतील हे 'पुत्रवती भव' या कथेत मूळातून वाचायला हवेत.

विज्ञानाच्या दुरुपयोगामुळे होणाऱ्या दुष्परिणामांचे खापर हे विज्ञानाच्याच माथ्यावर फोडले जाते; मग विज्ञान हे दुधारी शस्त्र आहे वगैरे विशेषण विज्ञानाला लावले जाते. डायनामाईट किंवा अणुऊर्जा ही त्याची उत्कृष्ट उदाहरणे आहेत. आज माणसांची बरीचशी कामे, संगणक किंवा तत्सम यंत्रावर अवलंबून आहेत. ही यंत्रे निकामी करून एखाद्या देशाला नामोहरम करणे हा भविष्यकालीन युद्धाचा प्रकार ठरेल. अशा

वैराणशा वाळवंटी झुळझुळावा निर्झर, ग्रीष्माच्या या फुफाट्यात यावी वळिवाची सर।

भविष्यकालीन युद्धाचे वर्णन 'अखेरचा पर्याय' या कथेत नारळीकरांनी उत्कृष्ट रंगवले आहे.

अशा अनेक यंत्रांपैकी एक म्हणजे 'कालयंत्र'! जे बनवण्यात शास्त्रज्ञांना अजून यश आले नाही.

आइनस्टाइनच्या गुरुत्वाकर्षणाच्या सिद्धांतानुसार अशाप्रकारे भविष्यकाळात जाता येईल. पण परत भूतकाळात येणे शक्य होणार नाही. 'नौलखा हाराचे प्रकरण' ही कथा म्हणजे याच कल्पनेचा विस्तार आहे. अशा अनेक सुरस कथांपैकी एक म्हणजे 'उजव्या सोंडेचा गणपती'. ही कथा मोबीयस पट्टीचा उपयोग करून ज्याप्रमाणे तीनमितीय चपट्या जीवांचे

त्यांच्या प्रतिबिंबात रूपांतर केले जाऊ शकते. त्याप्रमाणे अवकाशाला पीळ पाडून आपल्यासारख्या चारमितीय जीवांचे प्रतिबिंबात रूपांतर होऊ शकते का?

कॅटस्ट्रॉफे थिअरी (अकस्मात घडणारे बदल) या कल्पनेचे विस्तृत रूप 'गंगाधर पंतांचे पानिपत' या कथेतच वाचायला हवे. याशिवाय 'कृष्ण विवर', 'दृष्टीआड सृष्टी', 'धोंडू', 'ट्रॉयचा घोडा', या गोष्टीतून नारळीकरांनी आपल्या ज्ञानात मोलाची भर घातली आहे. कोणती कथा कोणत्या वैज्ञानिक संकल्पनेवर आधारलेली आहे, या परिशिष्टाने पुस्तक संपते. वाचकास खिळवून

ठेवणाऱ्या या पुस्तकाच्या मुखपृष्ठावर मानवी प्रगतीचे प्रतीक असणाऱ्या अग्निबाणाचे चित्र आहे ते इतके आकर्षक आहे, की कोणत्याही विज्ञान प्रेमी माणसाने झटकन हे पुस्तक वाचायला घ्यावे. 'यक्षाची देणगी' च्या रूपाने नारळीकरांनी, मराठी, विज्ञान साहित्यात मोलाची भर घातली आहे.

पुस्तकाचे नाव : यक्षाची देणगी
लेखक : डॉ. जयंत नारळीकर
प्रकाशक : मौज प्रकाशन, मुंबई
किंमत : रु. ६०/-

कु. योगिता मेहेंदळे

६३२ गणपती आळी, वाई, जि. सातारा

संशोधनाचा फायदा

शास्त्रज्ञ लोक व्यवहार ज्ञानात शून्य असतात असा समज आहे, पण रॉबर्ट बुडच्या आयुष्यात घडलेला हा किस्साच हा समज दूर करेल.

तेव्हा बुड, हा प्रसिद्ध वैज्ञानिक वगैरे झाला नव्हता. बाल्टीमोरच्या विद्यापीठात तो रसायनशास्त्राचे अध्ययन करत होता. विद्यार्थ्यांसाठीच्या असलेल्या खाजगी लॉजमध्ये तो राहात होता. दोन वेळा जेवण व सकाळी नाश्ता या विद्यार्थ्यांना मिळत असे. मात्र बुड व त्याच्या मित्रांना असा संशय हाता की, लॉजची मालकीण रात्रीचे शिळे, उष्टं अन्नच सकाळी नाशत्याला देते. पण पुराव्याशिवाय आरोप कसा करणार? शेवटी बुडनेच रसायनशास्त्राचे ज्ञान वापरून या प्रकरणाचा शोध घेण्याचे ठरविले.

एकदा सर्वांनी मुद्दामच जास्त अन्न पानात वाढून घेतले व ते तसेच पानात ठेवले. प्रत्येकाच्या पानातल्या अन्नावर बुडने बरोबर आणलेली लिथियम क्लोराइडची पावडर

टाकली. लिथियम क्लोराइड साध्या मिठासारखेच दिसते व चवीलाही थोडे खारट असते. एखाद्या पदार्थात अगदी अत्यल्प प्रमाणात जरी लिथियमचे संयुग असले तरी, स्पेक्ट्रोमीटर या उपकरणाचा वापर करून ते शोधता येते. स्पेक्ट्रोमीटरमध्ये लिथियमची लाल रेषा त्याचे अस्तित्व निर्विवादपणे सिद्ध करते.

मुलांना दुसऱ्या दिवशी जेव्हा नाश्ता देण्यात आला, तेव्हा त्या नाशत्याचे काही नमुने बुडने कागदात बांधून घेतले व ते प्रयोगशाळेत नेले. त्यात त्याला लिथियमची लाल रेषा स्पष्टपणे दिसली. यावरून तो नाश्ता आदल्या दिवशीच्या शिळ्या अन्नाचाच असल्याचे सिद्ध झाले. पुरावा मिळाल्यावर मालकिणीकडून अपराधाची कबुली घेण्यात आली व यापुढे ताजे व चांगले अन्न मिळण्याची हमी घेण्यात आली. आपल्या या पहिल्या संशोधनाचे बुडला विशेष महत्त्व वाटे. म्हातारपणी तो सगळ्यांना हा किस्सा मुद्दाम सांगत असे.

विज्ञानाचा ध्यास आम्हाला, अध्यात्मात विकास, 'अशक्य' नाही शब्द ठारुकी, देऊ जगाला प्रकाश.

शिवोऽहं शिवोऽहम्

डॉ. भाग्यश्री हर्षे

३० एप्रिल हा दिवस 'आद्य शंकराचार्य' यांचा जन्मदिवस म्हणून साजरा केला जातो. मात्र त्यांचा नेमका काळ कोणता याविषयी मतभेद आहेत. सातव्या शतकापासून नवव्या शतकापर्यंत विद्वानांनी वेगवेगळे काळ सांगितले आहेत. लो. टिळक, प्रा. बलदेव उपाध्याय यांनी सातव्या शतकाचा अंतिम चरण ते आठव्या शतकाचा प्रथम चरण हा काळ मानला आहे. त्यामुळे इ. स. ६८८ ते इ. स. ७२० हा काळ शंकराचार्यांचा मानला जातो.

शंकराच्या वरदानामुळे शिवगुरुंना सर्वज्ञ असा शंकरासारखा मुलगा प्राप्त झाला. शंकराचार्यांच्या जन्माची आणि त्यांच्या कार्याची आपल्या कथारूपात ओळख करून दिली आहे भाग्यश्री हर्षे यांनी!

वृषपर्वतावरचे ते महादेवाचे रमणीय मंदिर! ठिकठिकाणी वाहणारे निर्मळ पाण्याचे झरे, फुलांनी बहरलेले विविध प्रकारचे वृक्ष, असे ते सुंदर पवित्र स्थान आर्याम्बा आणि शिवगुरुंचा अखंड शिवजप चालू होता 'चन्द्रशेखर पाहि माम्।' शिवशक्तीने अन्तःकरण भरून गेले होते. त्याच रात्री शिवगुरुंना एक मंगल स्वप्न पडले. सांबसद शिवाचे त्यांना साक्षात दर्शन झाले. शिवगुरु नतमस्तक झाले. सांबसदाशिवाने विचारले - "वत्सा, तुझी कोणती इच्छा पूर्ण करू?" "महाराज, मला पुत्र व्हावा हीच माझी इच्छा आहे." शिवगुरु उत्तरले. "शिवगुरु, तुला मंदबुद्धीचे पण दीर्घायु असे अनेक पुत्र देऊ की, सर्वज्ञ पण अल्पायुषी असा एकच पुत्र देऊ?" शिवगुरुंनी क्षणाचाही विलंब न लावता म्हणाले - "अल्पायुषी असला तरी हरकत नाही, परंतु आपल्यासारखा

सर्वज्ञ असा एकच पुत्र मला चालेल. "तथास्तु! तुमच्या निर्मळ भक्तीने मी संतुष्ट झालो आहे. मी स्वतःच तुमच्या पोटी जन्म घेईन."

वैशाख शुद्ध पंचमीचा दिवस! शिवगुरुंचे मंगलस्वप्न प्रत्यक्ष साकारले. साक्षात शंकर आर्याम्बेच्या पोटी जन्माला आले. सारे कालडी गाव आनंदले. शिवप्रसादाने झालेल्या या बालकाचे नाव शंकर असे ठेवले.

हळूहळू शंकर मोठा होऊ लागला. तिसऱ्या वर्षापासूनच तो मल्याळम् व संस्कृत लिहू लागला. एकपाठी असल्यामुळे पाचव्या वर्षापर्यंतच त्याला सर्व काव्य व व्याकरण मुखोद्गत झाले. त्याची जिज्ञासा आणि प्रज्ञा विलक्षण होती.

एकदा शिवगुरु यज्ञशाळेत यज्ञ करीत होते. शंकर तिथेच खेळत होता. कोपऱ्यात एक मोठा भोपळा उभा करून ठेवला होता. 'त्या भोपळ्यात

बिया किती असाव्यात? याविषयी मुलांमध्ये वाद करू सुरू झाला. कोणी काही, कोणी काही अशी संख्या सांगितली. त्यावेळी शंकर म्हणाला, "सृष्टी निर्माण करणारे जितके आहेत, तितक्याच बिया या भोपळ्यात आहेत." सेवकांनी भोपळा कापला तो काय त्यातून एकच बी निघाली. शंकर म्हणाला, - "परमेश्वर हा एकमेव या सृष्टीचा कर्ता आहे." त्याचे उत्तर ऐकून शिवगुरुंना कौतुक वाटले.

विनयी, मधुर स्वभावाचा शंकर आपल्या बाललीलांनी साऱ्यांनाच सुखवित होता. पण दुर्दैवाने अचानक शिवगुरुंचे निधन झाले आणि आर्याम्बेने बालशंकराला ज्ञानार्जनासाठी गुरुकुलात पाठविले. शंकर एकपाठी होता. जो ग्रंथ वाचावा तो त्याचा कंठस्थ व्हावा अशी असाधारण मेधा होती त्याची. गुरुंची सेवा करता करता अध्ययन चालू होते.

दिली ध्येयनिष्ठा, दिली कार्यनिष्ठा, समाजात निःस्वार्थ सेवा करायला, दिली आम्हाला तुम्ही कार्यदिक्षा.

शिकणाऱ्याला ओढ होती नि शिकवणाऱ्यालाही उत्साह होता. मार्मिक शंका विचारत एक एक विषय आत्मसात होत होता. अल्पावधीतच शंकराने वेद-वेदांगात प्रभुत्व मिळविले. अवघ्या दोन वर्षात १८ विद्या आत्मसात केल्या.

मधुकरी मागून उदरभरण करावे, दिवसभर विद्याध्ययन, गुरुसेवा करावी असा दिनक्रम चालला होता. एक दिवस शंकर एका गरीब ब्राह्मणाच्या घरी मधुकरी मागावयास गेला. 'ॐ भवति भिक्षं देहि!' हे शब्द ऐकून गृहलक्ष्मी बाहेर आली, पण नाईलाजाने, रिक्तहस्ताने! अतिथीला भिक्षा घालायला घरात काहीच नव्हते. तेव्हा दारातील आवळ्याच्या झाडावरील एक टपोरा आवळा तिने शंकराच्या झोळीत टाकला. तिच्या अंतःकरणाची श्रीमंती पाहून त्याला भरून आले. तिचे दारिद्र्य पाहून त्याचे हृदय व्यथित झाले. तो देवीच्या देवळात गेला. अत्यंत करुण भावाने त्याने देवाची प्रार्थना केली. त्या स्त्रीचे दारिद्र्य दूर करावे म्हणून विनवणी केली. शंकराच्या मुखातून उत्स्फूर्तपणे 'कनकधारा' स्तोत्र स्फुरले - 'शुभकारिणी भवहारिणी भयदारिणी भजताम्' शंकराच्या आयुष्यातील ही पहिली काव्यसंपदा. भक्ती आणि माधुर्याने भरलेली, अपूर्व प्रतिभेचा प्रत्यय देणारी! शंकराच्या आळवणीने त्या दरिद्री स्त्रीच्या घरी लक्ष्मी नांदू लागली.

शंकराला नववे वर्ष लागले. वयाबरोबर शीघ्रकवित्व, भूतदया,

परमेश्वरावरील अनुपम निष्ठा या गोष्टी वाढत होत्या. गुरुंजवळ विद्या, त्याने तीन-चार वर्षांतच आत्मसात केली. विविध शास्त्रांचा अभ्यास करून त्यात पारंगतता मिळविली अन् बाराव्या वर्षी शंकर वेदशास्त्रसंपन्न आचार्य झाला. गुरुदेवांच्या तोंडून आपल्या पुत्राची स्तुती ऐकून आर्याम्बा धन्य झाली. त्या विधवा मातेच्या भविष्यसुखाचे शंकर हेच मोठे आशास्थान होते.

महान 'पंडित' म्हणून शंकराची कीर्ती सर्वत्र पसरली. नाना प्रांतातील मंडळी त्याच्या भेटीस येत; शास्त्रचर्चा होई. त्याचे उजुंग, सखोल नि विस्तृत विद्यावैभव पाहून लोक चकित होत.

काही दिवसांनी त्यांच्या विवाहाची चर्चा घरात सुरू झाली. तेव्हा वेदान्तज्ञानाची ओढ लागलेल्या शंकराने मातेकडे संन्यासासाठी अनुज्ञा मागितली; पण मातेला वाटत होते- 'पुत्राचा विवाह व्हावा. सरस्वतीच्या सोबतीला लक्ष्मी यावी' आणि शंकराची मनिषा, हाती 'संन्यासदीक्षा मिळवून बौद्ध व जैन तसेच इतर अवैदिक शैव, शाक्त, वैष्णव इ. मतांच्या मगरमिठीतून हिंदू धर्माची सुटका करावी. भारतभ्रमण करून वैदिक धर्माची पताका सर्वत्र फडकवावी. तत्कालिन संप्रदायांची मूळ विचारसरणी व तत्त्वे बाजूला राहून शैव, शाक्त, वैष्णव, कापालिक या पंथोपपंथात अनाचार वाढला होता. तंत्रमार्गाचा वाढता प्रचार, बौद्ध, जैन मतांचा वैदिक धर्माला बाधक असा प्रसार आणि चार्वाकांसारख्या उपभोगवादी दर्शनिकांचा प्रभाव यामुळे

समाजात सर्वत्र अनीती व अनाचार पसरला होता. हे सर्व दूर करण्यासाठी शंकराला संन्यासदीक्षा घ्यायची होती. पण या द्वंद्वतून मार्ग निघत नव्हता.

एक दिवस शंकर पूर्णा नदीवर स्नानासाठी गेला. पोहत पोहत तसा खोल पाण्यात शिरला. अन् अचानक एका मगराने त्याचा पाय घट्ट पकडून ठेवला. काही केल्या ती त्याला सोडीना सर्वजण घाबरून गेले. आर्याम्बा धावत आली. शंकर मातेला म्हणाला, "आई, माझा मरणकाळ जवळ आला आहे. मला संन्यास घ्यायला तू परवानगी दे. म्हणजे मनाने संन्यास ग्रहण करून मी सुखाने प्राणत्याग करीन. देवाला दया आली तर माझी या मगरमिठीतून सुटका होईलही कदाचित्" मातेने त्या उत्कट क्षणी संन्यासास अनुज्ञा दिली. शंकराने पाय जोरात झटकून स्वतःची मगरमिठीतून सुटका करून घेतली. कोणी म्हणतात शंकराने त्याला संन्यास घेण्याची अनुमती मिळावी यासाठी खोटे नाटक केले. मानसंन्यास घेऊन आणि आत्मज्ञान प्राप्त करून घेण्यासाठी बारा वर्षांचा शंकर सुदगुरुच्या शोधात उत्तरेकडे निघाला. भारताच्या आध्यात्मिक इतिहासातील हा एक सुवर्णक्षण होता. एक एक गाव मार्ग टाकत तो नर्मदेच्या दिशेने निघाला ! निसर्गाप्रमाणे प्रवासात माणसेही पारखत होता. वैदिक धर्मापासून दुरावलेल्या लोकांना आपला अद्वैत सिद्धांत ठामपणे सांगत होता.

काही काळातच शंकराने नर्मदातीर गाठला. नैसर्गिक सौंदर्याने आनंद

कर्मचे ज्या वर्ग कळाले धर्म वेगळा काय असे, कष्टाने जे साध्य होत त्या स्वयंप्रकाशी सूर्य दिसे.

देणारी अवखळ नर्मदा पाहून तो पुलकित झाला. त्याने नर्मदा स्तोत्र रचून मुक्तकंठाने नर्मदेची स्तुती केली. पायवाटेने जाता जात तो गोविंदयतींच्या आश्रमगुंफेजवळ आला. आश्रमात गोविंदयती समाधिमग्न होते. शंकराने त्यांना साष्टांग प्रणिपात केला. ती तेजस्वी बालमूर्ती पाहून गुरु प्रसन्नचित्त झाले. अध्यात्मविद्येच्या संक्रमणासाठी त्यांनी त्याला आपल्या जवळ ठेवून घेतले. तीन वर्षांत त्यांनी आपल्या या शिष्योत्तमाला ज्ञानयोगाचे रहस्य समजावले. ध्यानयोग, लययोग अशा पायऱ्या चढवीत समाधिअवस्थेपर्यंत नेले. शंकराच्या डोळ्यातील तेज विश्वाचा ठाव घेऊ लागले. वेदशास्त्र शिकून झाल्यावर गुरुंनी त्याला संन्यासदीक्षा दिली. शंकराचे आता शंकराचार्य झाले. त्याकाळात योगबलाने घडलेल्या काही घटनांनी त्यांचे नाव सर्वतोमुखी झाले. एकदा तर असे घडले -

वर्षाकालचे दिवस होते. गोविंदयती आश्रमात समाधीत मग्न होते. नर्मदेनं रौद्र रूप धारण केलं; सारं आसमंत व्यापून टाकलं. पर्वतांवरून वेगाने उड्या घेत ती गोविंदयतीच्या आश्रमापाशी आली. तिने सबंध आश्रम वेदून टाकला. प्रचंड पाऊस पडत होता. विजांचा कडकडाट होत होता. सगळे शिष्य भयभीत झाले. स्वतःच्या प्राणांपेक्षा त्यांना श्रीगुरुंच्या प्राणांची नि समाधिभंगाची फार भिती वाटत होती. शंकराचार्य शांत होते. त्यांनी कमंडलू आडवा ठेवला आणि नर्मदेची स्तुती करून तिची क्षमा मागितली.

जलाकर्षणमंत्र म्हणून नर्मदेचे पाणी कमंडलूत अडवून ठेवले. नर्मदा हतप्रभ झाली. तिच्या गर्जना थांबल्या, तांडव खंडित झाले. ती आचार्याची विनवणी करू लागली - “मी शरण आले आहे, मला मोकळी करा. यापुढे मी शांत स्थितीत वाहात राहून सर्वांना माझ्या जलाने तृप्त करीन.” आचार्यांनी तिची विनवणी ऐकून मंत्र परत घेतला व तिची मुक्तता केली. नर्मदेचा थयथयाट व विजांचा कडकडाट एकाएकी थांबला. आचार्यांच्या योगबलाचा प्रत्यय असा वेळोवेळी येत होता.

एका शुभदिनी गुरुंच्या आज्ञेने शंकराचार्य आपल्या पुढील कार्यासाठी गंगेच्या दिशेने मार्गस्थ झाले. गावोगावी प्रवचने करीत, ग्रामस्थांशी हितगूज करीत, त्यांच्यावर सुसंस्कार करीत प्रवास चालू होता. तीन महिन्यांनी ते काशीक्षेत्री आले. शिववास्तव्याने पुनीत झालेली काशीसंस्कृत विद्येचे माहेरघर, पंडितांचे आगर, विद्वानांचे विश्रांतिस्थान! ज्ञान नि भक्ती यांचा सुंदर संगम! इथेही आपल्या विनम्र वागणुकीने आचार्यांनी सर्वांना आपलेसे केले. अनेकांना अद्वैतमताची दीक्षा दिली. धर्मातील चांगल्या गोष्टी घेऊन सामान्य माणसाला पेलेल असा सोपा हिंदू धर्म त्यांनी लोकांपुढे ठेवला. शंकराचार्यांच्या श्रीमंत प्रज्ञेने आणि प्रतिभेने नुसत्या धर्मालाच नव्हे तर त्यामागील तत्त्वज्ञानालाही वेगळी शान आली. अगदी निरपेक्ष बुद्धीने त्यांनी समाजसेवा केली. हळूहळू शिष्य समुदायही वाढू लागला. गोविंदयती,

विष्णुशर्मा, कुमारिल भट्ट, मंडनमिश्र, सरस्वती - ही विद्वान संतमंडळी शंकराचार्यांच्या समकालीन होती.

दिविजय यात्रेच्या निमित्ताने क्रमाक्रमाने त्यांनी आपल्या शिष्यांसह संपूर्ण भारतात अप्रतिहत संचार केला. या पर्यटनात त्यांनी वैदिक संप्रदायाची मेढ घट्ट रोवली. आणि वैदिक धर्माची सुवर्णपताका फडकावून आपल्या तेजस्वी परंपरेचे महत्त्व प्रस्थापित केले. वैदिक संप्रदायात सर्व मतमतांचा समन्वय केला. जागोजागी मठस्थापना करीत आचार्य काश्मिरातील शारदापीठात आले.

शारदापीठ हे भारतीय संस्कृतीचे मुख्य केंद्र होते. येथील सरस्वतीच्या मंदिरात ‘सर्वज्ञ-पीठ’ होते. शारदापीठात स्थान मिळवण्यासाठी चारी दरवाजांवर असलेल्या निरनिराळ्या संप्रदायाच्या विद्वानांना पराभूत करावे लागत असे व त्यांच्या संमतीने मंदिरात प्रवेश मिळे. आचार्यांना पाहून सर्वज्ञ पीठातील विद्वानांत खळबळ माजली. त्यांना वाटले- “असतील आचार्य दिग्विजयी. पण आपल्याशी ते वादविवादात टिकतात का ते पाहू.” सर्वज्ञ पंडित आचार्यांना अडवून म्हणाले- “आपण सर्वज्ञ आहात काय?” आचार्य उत्तरले - “आपण आमची परीक्षा घेऊ शकता.” झाले. वैशेषिक, नैयायिक, सांख्य, मीमांसक, सौत्रांतिक इत्यादी पंडित वादास सज्ज झाले. सर्व प्रकारे पंडितांनी अवघड अवघड प्रश्न आचार्यांना विचारले. त्या सर्व प्रश्नांची

यथोचित उत्तरे आचार्यांनी दिली. सर्व पंडितांनी आचार्यांचा सन्मान म्हणून मंदिराचे दरवाजे उघडले व सर्वज्ञ पीठाचा मार्ग मोकळा करून दिला.

आचार्यांचा जयजयकार झाला. आचार्य सर्वज्ञ पीठावर आरूढ झाले. भारताच्या मस्तकी असलेल्या काश्मिरात शंकराचार्यांची धर्मध्वजा डौलात फडफडली. सर्व भारतभर सनातन वैदिक धर्माचा अभूतपूर्व प्रसार झाला. शाक्त, पाशुपत, क्षपणक, कापालिक, वैष्णव आणि अन्य सर्व कटुवाद करणाऱ्या विरोधकांपासून वैदिक धर्माचे रक्षण करण्याचे महत्कार्य आचार्यांनी केले.

शंकराचार्यांची साहित्यनिर्मिती -

२०० हून अधिक ग्रंथ

शंकराचार्यांच्या नावावर नोंदवलेले आहेत. पण ते सर्व त्यांनीच लिहिलेले आहेत. याला आधार मिळत नाही. परंतु पुढील ग्रंथसंपदा ही शंकराचार्यांचीच मानली जाते.

१) **भाष्यग्रंथ** - यात उपनिषदे, गीता व ब्रह्मसूत्र या प्रस्थानत्रयीवर भाष्ये.

२) **स्तोत्ररचना** - देवतांच्या स्तुतीपर विविध स्तोत्रे. त्यात आनंदलहरी, दक्षिणामूर्तिस्तोत्र, चर्पटपञ्जरी, षट्पदी, हरिमीडे, शिवभुजंगप्रयात, सौंदर्यलहरी इत्यादी.

३) **प्रकरणग्रंथ** - वेदान्त प्रतिपादनासाठी ही ग्रंथरचना केली. त्यांत अद्वैतञ्जरला; अद्वैतानुभूति; अनात्मश्रीविगर्हण, उपदेशसाहस्री, धनाष्टक, विवेकचूडामणी इत्यादी.

चार धाम पीठे - भारताची धार्मिक व्यवस्था चालू ठेवण्यासाठी त्याकाळी

चार दिशांना पुढीलप्रमाणे चार मठ स्थापन केले गेले. त्यापैकी कांचीच्या प्रधानपीठाचे आद्य शंकराचार्य प्रमुख होते.

- १) पूर्वेस जगन्नाथपुरी येथे - गोवर्धनमठ - पद्मपादाचार्य प्रमुख
- २) पश्चिमेस द्वारका येथे - द्वारकामठ - हस्तामलकाचार्य
- ३) दक्षिणेस रामेश्वर येथे शृंगेरीमठ - सुरेश्वराचार्य
- ४) उत्तरेस - बदरीक्षेत्र येथे - ज्योतिर्मठ तोटकाचार्य
- ५) कांचीचे कामकोटिपीठ हे प्रधानपीठ - आद्य शंकराचार्य

शंकराचार्यांचे कार्य -

द्वैत, अद्वैत आणि विशिष्ट द्वैत या विभिन्न विस्तारात सापडलेल्या हिंदुधर्माला एका सूत्रात गोवण्याचे महत्कार्य शंकराचार्यांनी केले. हे करीत असताना त्यांनी केलेल्या कार्याची ठळक नोंद पुढीलप्रमाणे करता येईल.

- १) अद्वैतमतप्रसार
- २) अद्वैतमताची परंपरा टिकावी म्हणून भाष्यरचना; काव्यरचना व इतर ग्रंथरचना. वैदिक धर्माचे पुनर्जागरण - यासाठी भारतभ्रमण, नवीन मंदिरस्थापना, प्रवचने, पूजापाठ, मार्गदर्शन इ. धार्मिक अराजक, अवैदिक पाखंडांनी पोखरलेला हिंदू समाज, डळमळती जीवनमूल्ये अशा भीषण परिस्थितीत प्राणपणाला लावून लोकोद्धाराचे ऐतिहासिक कार्य शंकराचार्यांनी केले.

शंकराचार्यांचा विशेष प्रभाव -

वैदिक धर्माच्या इतिहासात आचार्यांचा आविर्भाव एका जीवन

युगाचा प्रवर्तक ठरला. ज्या काळात भारतवर्षामध्ये अवैदिक पाखंडे माजली; अनाचार व दुराचार हेच धर्म म्हणून गाजू लागले होते आणि सारा भारत देश अकर्मण्य भ्रान्तचित्त व मूढ विकल झाला होता. अशा काळी शंकराचार्यांचा पुण्योदय झाला. विद्भू पहाणारी वैदिक धर्माची ज्योत त्यांच्या विशुद्ध आचरणामुळे, ग्रंथकर्तृत्वामुळे व अखंड दीर्घोद्योगामुळे पुन्हा प्रकाशमान झाली. उपनिषदांची दिव्य वाणी पुनश्च प्रभावशाली झाली; भगवद्गीतेला विशेष गौरव प्राप्त झाला आणि देशातील धार्मिक अराजकाचे साम्राज्य विरस्त झाले. आचार्यांनी ज्या धर्मवृक्षाचे बीजारोपण केले तो वृक्ष वाढला, विस्तारला. आज या भारतभूमीत वेदांविषयी श्रद्धा व ज्ञानविषयी जो आदर दिसतो त्याचे श्रेय आद्य शंकराचार्यांनाच द्यावे लागते.

आपले जीवितकार्य संपवून वयाच्या अवघ्या ३२ व्या वर्षी हा शिवाचा अंश केदारनाथाच्या मूर्तीत विलिन झाला, तेजात तेज सामावले. कृतकृत्यता शब्दातून रेंगाळत होती - अहं निर्विकल्पो निराकाररूपः विभुर्व्याप्य सर्वत्र सर्वेन्द्रियाणि । सदा मे समत्वं न मुक्तिर्न; बन्धः चिदानन्द रूपः शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥

डॉ. भाग्यश्री हर्ष

‘क्षितिज’

नंदादीप सह. गु. संस्था
सिंहगड रस्ता, हिंगणे खुर्द, पुणे - ५१

इंग्लंडमधील साऊदॅम्पटन बंदरात प्रवाशांची व त्यांना निरोप देण्यासाठी आलेल्या नातेवाईकांची गर्दी उसळली होती! पोर्टर जड सामानाची ने-आण करित होते. लहान मुलांना सांभाळत आया लगबगीने बोटीवर चढत होत्या तेवढ्यात बोटीचा कर्कश्य भोंगा वाजला आणि बोट निघाली. तो दिवस होता १० एप्रिल १९१२! 'टायटॅनिक' नावाचे अजस्र जहाज अटलांटिक महासागरातून अमेरिकेतील 'न्यूयॉर्क' बंदराकडे प्रवासाला निघाले होते. या 'टायटॅनिक' चा दिमाख काय वर्णावा! जहाजाचे वजनच होते ४६,३२८ टन, त्यावर २,३५८ प्रवासी होते. अनेक सुखसुविधांनी परिपूर्ण बोट विद्युतदीपांनी नटवली होती. करमणुकीच्या साधनांची रेलचेल होती. मात्र काही प्रवासी जहाजाच्या सुरक्षिततेची काळजीही वक्त करत होते. कारण नुकतीच एका बोटीशी टक्कर होता होता ही बोट वाचली होती. पण जहाजाचा 'क्रू' (कर्मचारी वर्ग) काहीशा मस्तीत प्रवाशांना जहाज 'अनसिकेबल' (कधीही न बुडणारे) असल्याची जाणीव करून देत होता.

टायटॅनिक उत्तर अटलांटिकमधील न्यू फाऊंडलंड बेटांच्यापासून साधारण ३६० मैलावर असताना पाहणी करणाऱ्या कर्मचाऱ्याला एक हिमनग दिसला. त्याने ताबडतोब कॅप्टनला तशी सूचना दिली. बोटीचा रोख वळविण्याचे प्रयत्न जोरात सुरू

झाले. प्रवाशांना मात्र या संकटाची फारशी कल्पना नव्हती. अखेर बोट हिमनगाजवळ येऊन ठेपली. हिमनगाशी टक्कर टळली, पण बोटीची एक बाजू त्या हिमनगाला प्रचंड वेगाने घासली गेली. घासले गेलेले बर्फ आत बोटीत आले. पंखे निखळले. काही भागातून पाणी जोरात आत शिरले आणि मग मात्र बोटीवर एकच गोंधळ, हाहाकार उडाला. अपघात झाल्यापासून अडीच तासांनी बोटीचे तुकडे होऊन ती खोल समुद्रात विसावली. कडाक्याच्या थंडीत पंधराशे निष्पाप जीव सागराने गिळंकृत केले.

या अतर्क्य घटनेचे चित्र जेम्स कॅमेरून या चित्रपट दिग्दर्शकाने रूपेरी पडद्यावर साकार केले. सर्वांना ज्ञात असलेली ही वास्तव घटना आणि जॅक व रोझ या तरुण जीवांची कल्पित प्रेमकहाणी या दोन्हीची अप्रतिम गुंफण केली गेली आणि प्रेक्षकांसमोर साकार केली गेली एक अतिभव्य, दिमाखदार चित्रपटकथा! यात दिग्दर्शकाने अद्भुतरम्य तंत्रज्ञान आणि हृदयस्पर्शी मानवी भावना यांचा सुंदर मेळ घातला आहे. त्यामुळे

'टायटॅनिक' चित्रपट प्रेक्षकांना खिळवून ठेवतो.

अभिनेत्री केट विन्स्लेट ही या चित्रपटाची तरुण नायिका. तिचे नाव आहे 'रोझ'. ती तिच्या आई व भावी पतिबरोबर या बोटीवरून जात असते. तिला हे लग्न अजिबात पसंत नसते. या श्रीमंत भावी पतिबरोबर लग्न करण्याच्या आईच्या आग्रहाने तिचा मानसिक कोंडमारा होत असतो. म्हणून ती चक्क वैतागून समुद्रात उडी मारायला निघते. याच बोटीवर जॅक नावाचा (लिओनार्दो डी कॅप्रियो) गरीब, तरुण चित्रकार असतो. तो तिला वाचवतो. तिचे चित्र काढतो. दोघांमध्ये प्रेमभावना फुलते. भावी नवऱ्यासमवेत उच्चभ्रू वर्तुळात तोलून मापून वागण्यापेक्षा जॅकबरोबर सामान्य माणसांत दिलखुलासपणे वावरणे, थिरकणारे नृत्य करणे रोझला अधिक आवडते. या दोघांचे मिलन होऊ नये म्हणून नायिकेची आई व भावी नवरा सतत त्यांच्या मागावर असतात. परिणामतः जॅकवर चोरीचा खोटा आळ घेऊन त्याला कैद केले जाते. जहाजाचा अपघात होऊन सर्वत्र पाणी आत येऊ लागते. रोझ

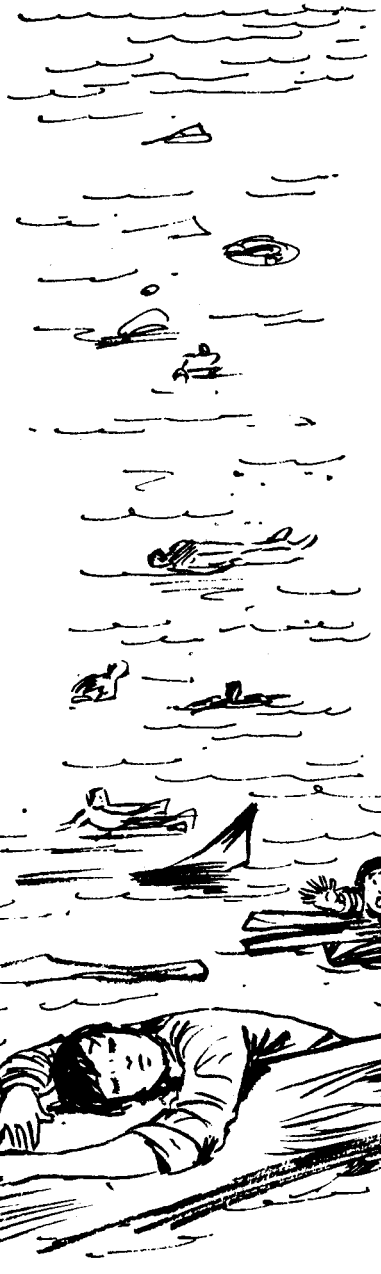
उसळल्या लाटा वरी, भीती मज वाटे परी, लुप्त होईन मी अशीच, उडून जाईन वाऱ्यावरी.

विस्मयकारकरितीने जीव धोक्यात घालून जॅकला सोडवते. जीवरक्षक बोटीतून (लाईफ बोट) महिला मुलांसमवेत तिला बाहेर काढण्याचा प्रयत्न होतो. पण जॅकसाठी ती पुन्हा बुडणाऱ्या बोटीत झेपावते.

बोटीतल्या बोटीत पाण्यापासून दूर जाण्याचे दोघांचे अहर्निश प्रयत्न चालू असतात. जॅकला जगण्याची जिद्द व धडाडी असते. अखेर महाकाय बोटीचे तुकडे होतात. दोघेजण समुद्रात पडतात. पण जॅक रोझला एका लाकडी तुकड्यावर चढवतो. स्वतः त्या लाकडाला धरून ठेवून बर्फाळ पाण्यातच असतो. आजूबाजूला अनेक प्रेते तरंगत असतात. रोझ जॅकला वर येण्यासाठी साद घालते. पण तो निःस्तब्ध झालेला असतो. लाकडाला घट्ट धरलेल्या अवस्थेत जॅक गोठून गतप्राण होतो.

संपूर्ण चित्रपट 'फ्लॅशबॅक' पद्धतीचा आहे. 'टायटॅनिक' चे अवशेष आधुनिक यंत्रसामुग्रीने शोधणाऱ्या पथकाला बोटीच्या अवशेषात तिजोरी सापडते. त्यात असते जॅकने काढलेले चित्र. तिच्या गळ्यात 'हार्ट ऑफ द ओरान' हा झळकणारा हिरो असतो. हे संपूर्ण दूरचित्रवाणीवरून प्रसारित करून अधिक माहिती असणाऱ्यांना संपर्क साधण्याचे

आवाहन करण्यात येते. नव्वदी ओलांडलेली रोझ संपर्क साधते. तिच्यापाशी तो हिरा अजून असतो. ताबडतोब तिला शोध घेणाऱ्या बोटीवर आणतात. तिच्यासमारे मिळालेल्या सर्व वस्तू मांडतात.

तेव्हा तिच्या वृद्ध, थकलेल्या निळसर डोळ्यात पंचाहत्तर वर्षापूर्वीचा भूतकाळ तरळू लागतो. ती साक्षात इतिहास डोळ्यासमोर उभा करते आणि एका क्षणात दिग्दर्शक आपल्याला सन १९१२ मध्ये घेऊन जाऊन 'टायटॅनिक' बोटीचे भव्य दर्शन घडवतो.

संबंध चित्रपटात तीन चार वेळा असे दर्शन घडविण्यात येते आणि त्यामुळे तिची भव्यता अधिकाधिक ठसते. चित्रपटातील सर्व पात्रांचे अभिनय सहजसुंदर झाले आहेत. दिग्दर्शक जेम्स कॅमेरून याचे कौशल्य पदोपदी जाणवते. चित्रपट माध्यमात शब्दापेक्षा कुशल दिग्दर्शकाचा कॅमेरा बोलत असतो. इथे बोटीचा दाढीवाला वयस्क कॅप्टन, आयरिश मालक यांच्या तोंडी फारसे संवाद नाहीतच. तरीमुद्धा त्यांचा केवळ चेहऱ्यावरील अभिनय, शांतपणे मृत्यूला सामोरे जाणे यामुळे ती महत्त्वाची पात्रे ठरतात. बोट बुडोपर्यंत बँड पथकातील वादकांचे वादचे वाजवत राहाणे..

काळजात घर करून राहते.

संकटग्रस्त परिस्थितीत वेगळेच नमुने

वर्ग संघर्षही या प्रेमकथेत आहेच पण जगण्याच्या धडपडीतसुद्धा वर्ग

वादळला हा जीवनसगार, अवसेची रात, पण लावा हृदयात वीरांनो, आशेची वात.

संघर्षाचं दर्शन घडते. प्रथम वर्गातील प्रवाशांना लाईफ बोटमधून प्रथम सोडले जाते. तिसऱ्या वर्गातील लोकांना कोंडून थांबवून ठेवतात. प्रत्यक्ष आकडेवारी सांगते की, प्रथम वर्गातील ६०% प्रवासी वाचले तर तृतीय श्रेणीतील फक्त २५%. बोटीच्या टोकाशी उंचावर एखाद्या पक्षाप्रमाणे आपले हात हवेत पसरून गगनाला गवसणी घालण्यासाठी सज्ज झालेले जॅक आणि रोझ, अथांग सागरात रोरावत जाणारी बोट आणि तिच्या टोकाला उभा राहून 'आय अॅम द किंग ऑफ द वर्ल्ड' असे ओरडून सांगणारा जॅक ही दृश्ये मनाला भावतात.

जेम्स कॅमेरून हा दिग्दर्शक या चित्रपटाच्या निर्मितीच्या ध्येयाने जणू पछाडला गेला होता. त्याने या कामासाठी आपले सर्वस्व अर्पण केले. अखंड ३ वर्षे हे काम सुरूच होत. मूळ 'टायटॅनिक'शी साधर्म्य असणारी प्रचंड प्रतिकृति बनवली गेली. एका टँकमध्ये १ कोटी ७० लाख गॅलन पाणी साठवून त्यात ही प्रतिकृति ठेवण्यात आली. संगणकाच्या साहाय्याने अद्भुतरम्य पण खरेखुरे भासणारे 'स्पेशल इफेक्टस्' निर्माण केले गेले. प्रचंड जहाजाच्या प्रतिकृतिवर सर्वत्र विजेचा वापर करणे खूप खर्चिक झाले. उत्कृष्ट ध्वनिव्यवस्था व पार्श्वसंगीत याच्या विकसित तंत्राने कमाल केली. वाढता वाढता निर्मिती खर्च अपेक्षेपेक्षा कितीतरी पट जास्त म्हणजे २० कोटी डॉलरच्या घरात

गेला. पॅरमाऊंट पिक्चर्स व ट्वेंटीएथ् सेंच्युरी फॉक्स या कंपन्यांचा निर्मितीमध्ये आर्थिक सहभाग आहे. तेव्हा जेम्स कॅमेरूनने मानधन परत केले व चित्रपट प्रदर्शित झाल्यानंतर होणाऱ्या फायद्यात त्याचा जो वाटा होता, तो वाटाही कंपन्यांना देऊन टाकला. चित्रपटावरील सर्व आर्थिक हक्क सोडून दिले. याला म्हणतात स्वतःच्या कलाकृतिवरील खरेखुरे प्रेम! आज जगभर या चित्रपटाने धमाला उडवून कित्येक कोटी डॉलरचा व्यवसाय केला हे आपण वाचतच आहोत.

हॉलिवूड चित्रपटनगरीत दिल्या जाणाऱ्या 'ऑस्कर' पुरस्कारात एकूण १३ ऑस्कर पुरस्कार या चित्रपटाला मिळाले आहेत. १९५९ मधील 'बेनहर' (Benur) या चित्रपटाला मिळाले ११ 'ऑस्कर'चा विक्रम 'टायटॅनिक' ने मोडला आहे. ऑस्कर मिळवून

'टायटॅनिक' ने यशाचा कळस गाठला आहे. सर्वोत्कृष्ट दिग्दर्शक, पार्श्वसंगीत, छायाचित्रण वगैरे अनेक पुरस्कार आहेत. माणूस आणि तंत्रज्ञान यामधील असलेले नातेसंबंध शोधण्याचा प्रयास दिग्दर्शकाने केला आहे. आपण सर्वांनी दूरदर्शनवर हा पुरस्कार सोहळा बघितला असेलच. त्यावेळी जेम्स कॅमेरून स्टेजवर आला आणि चित्रपटाचा नायक जॅक हात उंचावून बोटीवरून जे वाक्य उच्चारतो, तसेच हुबेहूब म्हणाला, 'आय अॅम द किंग ऑफ द वर्ल्ड !' तर असा हा चित्रपट 'टायटॅनिक'! सर्वांनी छोट्या छोट्या पद्धती समजून घेऊन बघण्याचा, सौंदर्यस्थळे टिपण्याचा, दिग्दर्शक कलाकार आणि तंत्रज्ञ यांना मनापासून दाद देण्याचा!

प्रा. निलीमा करमरकर

बी/६ 'शशीकिरण', अशोक पथ, ऑफ लॉ कॉलेज रस्ता, पुणे - ४

तरंग

पौष्णिकेचे रम्य आकाश
देते शीतल चंद्रप्रकाश,

त्यात चांदण्या लुकलुकतात
आपण रमतो एकांतात,

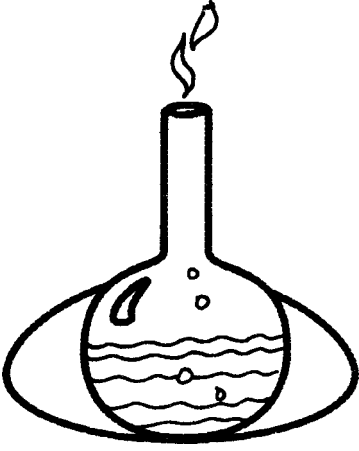
कुडुगोड स्मृतींना उजाळा देत
कधी दुःखी होत, कधी सुखावत,

सुखदुःखांच्या तरंगात वाहून जातो
आकाशगंगेतील तारकांप्रमाणे !

श्रुती परांजपे

कै. सौ. म. ना. नेने कन्या विद्यालय, पेण, रायगड

बर्फाचे तट आडवे येता, मात त्यांवर आम्ही करू, संकटसमयी एकजुटीने, प्रयत्नांची तर शर्थ करू.

वैज्ञानिक दृष्टिकोन

(सर सी.व्ही. रामन यांच्या
विचारातून)

डॉ. सी. के. देसाई

बलाचे एकक 'न्यूटन',
विद्युतभाराचे एकक 'कुलंब',
विद्युतप्रवाहाचे एकक 'अॅम्पिअर' इ.
बऱ्याच एककांना वैज्ञानिकांची नावे
दिलेली असतात हे आपणाला माहीत
आहे. ज्या थोर शास्त्रज्ञांनी काही
तत्वांचा आणि काही सिद्धांतांचा शोध
लावला, त्या त्या सिद्धान्ताबरोबर त्या
त्या थोर व्यक्तीचे नाव जोडायचे,
अशी विज्ञानाच्या सर्व शाखांमध्ये
पद्धत आहे. या शास्त्रज्ञांनी त्या त्या
विज्ञानशाखेचा पाया घातलेला
असतो. या पद्धतीमुळे नामकरणाच्या
प्रक्रियेत संक्षिप्तता येते आणि
अचूकता येण्यास मदत होते. तसेच,
ज्या शास्त्रज्ञांनी आपापल्या विषयात
संशोधन करण्यासाठी कठोर परिश्रम
घेतले, त्यांच्याविषयी कृतज्ञता व्यक्त
होते, त्यांचे स्मरण ठेवले जाते व
त्यांना योग्य प्रसिद्धीही मिळते. यामुळे
विज्ञानाला मानवतेचा स्पर्श होतो.
'विज्ञान' हे माणसाच्या जिद्दीचे जिवंत
उदाहरण असून ते सतत वाढत
राहणारे सृजन आहे', हे विज्ञानाचे खरे
स्वरूप समजण्यास मदत होते. हा नाव

देण्याचा खरा फायदा आहे.

विज्ञानाचा खरा आणि सखोल
अर्थ जाणून घ्यायचा असेल तर
विज्ञानाच्या विविध शाखांचा इतिहास
आणि या विज्ञानशाखा ज्या
शास्त्रज्ञांनी वाढविल्या त्यांची चरित्रे
यांचा अभ्यास करायला हवा.
ज्ञानभांडाराने भरलेल्या मोठमोठ्या
ग्रंथांपेक्षा ही चरित्रे तरुणांमध्ये जास्त
चैतन्य व जिद्द उत्पन्न करतात.
शिक्षकांच्या दृष्टीने तर असे वाचन
अगदी अमूल्यच असते. वर्गात
विद्यार्थ्यांचे लक्ष विचलित होते आहे
असे लक्षात येताच, एखाद्या मोठ्या
शास्त्रज्ञाने एक दोन शोध कसे
लावले, त्याच्या गोष्टी सांगून वर्गात
पुन्हा उत्साहाचे वातावरण तयार करता
येते. यामधून 'केवळ वैज्ञानिक
दृष्टिकोन आणि बुद्धिनिष्ठ प्रयत्नांतून'
विज्ञानाचे शोध कसे लागतात?
विज्ञानाची वाढ कशी होते? हे
विद्यार्थ्यांना सांगणे शक्य होतो. हा
दृष्टिकोनच विज्ञानाचा गाभा आहे, हा
संदेश विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचवता
येतो.

विज्ञानातील शोध म्हणजे काय?
ते कसे लावतात? हे नेहमी विचारले
जाणारे प्रश्न आहेत. आहेत. यांची
उत्तरेही विविध प्रकार दिली जातात.
एखादी नवी कल्पना अथवा नवीन
गोष्ट म्हणजे शोध होय. ज्या
निरीक्षणाचे स्पष्टीकरण करता येत
नाही, अशा निरीक्षणाला विज्ञानात
फारसे महत्त्व नसते. तसेच ज्या
कल्पनेला पूरक उदाहरणे देता येत
नाहीत, त्या कल्पनेलाही फारसे महत्त्व
नसते. ज्या शोधांना सैद्धान्तिक पाया
आणि प्रायोगिक अस्तित्व असते,
त्यांनाच विज्ञानात स्थान मिळते.
यातील कोणती गोष्ट जास्त
महत्त्वाची, हे त्या त्या शोधावर
अवलंबून असते. स्थूलमानाने
सैद्धान्तिक शोध आणि प्रयोगावर
आधारित शोध, असे विभाग
आपणाला करता येतात. रॉईट्जेनने
लावलेला 'क्ष' किरणांचा शोध हा
पूर्णतः प्रयोगांवर आधारित होता, तर
मॅक्स प्लँकने मांडलेला ऊर्जापुंजांचा
(क्वांटम थिअरी) सिद्धांत हा पूर्णतः
सैद्धान्तिक क्षेत्रातला शोध आहे. ज्या
पद्धतीने हे शोध लावले गेले आणि
वैज्ञानिकांच्या ज्या कृतीने आणि
दृष्टिकोनामुळे हे दोन शोध लावणे
शक्य झाले, त्या पद्धती व दृष्टिकोन
अगदी भिन्न आहेत. गणितावर
आधारित विज्ञानाच्या क्षेत्रांत प्रयोग
करणाऱ्या वैज्ञानिकांचा दृष्टिकोन
आणि सैद्धान्तिक क्षेत्रातील
वैमानिकांचा दृष्टिकोन यामध्ये भिन्नता
असणे अगदी स्वभाविक आहे. ज्या
विज्ञानशाखांचा पाया अनुभवांवर

विकसले अध्यात्म येते वेदही व्यवहार होती । बहरले विज्ञान येते देऊन सारी कसोटी ॥

आधारित आहे, त्यांच्याबाबतीत एखाद्या गोष्टीचे निरीक्षण करणे आणि त्या गोष्टीविषयी विचार करणे, या सहजासहजी वेगळ्या न करता येण्यासारख्या बाबी आहेत.

शेत नांगरताना जर अचानक एखादा मोठा हिरा अथवा सोन्याचा घडा सापडला, तर जसा आश्चर्याचा आणि आनंदाचा सुखद धक्का बसेल, हे तर केवळ एखादी वस्तू सापडण्याबाबत. एखादे तत्त्व सापडण्याचा आनंद त्याहून सहस्रपट आहे. 'एक नाट्यपूर्ण आणि उत्कट प्रसंग' असा अर्थ शोध या शब्दामागे आहे. विज्ञानाचा इतिहास हा अशा नाट्यपूर्ण प्रसंगांनी खचाखच भरलेला आहे. या प्रसंगातील नाट्य आणि उत्कटता ही त्या शास्त्रज्ञाच्या त्या नंतरच्या ताबडतोब घडणाऱ्या कृतीतून व्यक्त होत असते. द्रवात बुडवलेल्या पदार्थाच्या वजनाच्या संबंधातील, सुप्रसिद्ध सिद्धान्ताची कल्पना जेव्हा आर्किमिडिजच्या मनात तो स्नानगृहात असताना चमकली, तेव्हा आनंदाच्या भरात 'युरेका-युरेका' असे ओरडत आर्किमिडिज स्नानगृहातून सरळ नागडा-उघडा पळत सुटला. ही गोष्ट त्या शोधाइतकीच सुप्रसिद्ध आहे. ज्यावेळी शास्त्रज्ञाला एखादा शोध लागतो, त्याचवेळी त्या शोधाचे महत्त्व त्याला जाणवत असते. त्यामुळे त्याच्या भावना अधिक तीव्र व टोकदार होतात. त्या क्षणाला त्या शास्त्रज्ञाला होणारा परमानंद अवर्णनीय असतो. वैज्ञानिक संशोधनात ज्यांनी स्वतःचे आयुष्य

अगदी झोकून दिलेले आहे अशा माणसांच्या संपूर्ण आयुष्यातसुद्धा असे प्रसंग फक्त एकदा-दोनदाच येत असतात. एखाद्या गोष्टीचा ध्यास घेऊन केलेल्या कष्टाची ती फलश्रुती असते. तेच त्याचे सर्वोत्कृष्ट पारितोषिक असते. अशा मोजक्या शोधांमधून त्याला उच्च पातळीवरचे समाधान लाभत असते. त्यातूनच त्याला स्फूर्ती मिळत असते. परंतु सगळ्या शास्त्रज्ञांकडून असे नाट्यमय प्रसंग घडत नसतात.

अगदी महत्त्वपूर्ण शोधांचेसुद्धा समाजाकडून आदराने स्वागत होत नाही अथवा त्याचा कौतुकाने स्वीकार होत नाही, ही गोष्ट लक्षात घ्यायला हवी. सामान्यतः अशा नव्या शोधांबाबत विचारच होत नाही आणि त्याची फारशी दखलही घेतली जात नाही किंवा हा शोध जशी लॉटरी लागावी तसा अपघाताने, नशिबाने अथवा केवळ योगयोगाने लागला अशी प्रतिक्रिया उमटते. या प्रतिक्रिया मत्सरातून उत्पन्न झालेल्या असतात. वैज्ञानिक शोध अपघाताने, नशिबाने, योगायोगाने लागण्याची शक्यता गृहित धरता येत नाही; आणि शोध जर योगायोगाने लागतात असं मान्य केलं, तर असे योगायोग फक्त सुयोग्य व लायक माणसांच्या बाबतीतच घडतात, कोणाही साध्यासुध्या माणसांच्या बाबतीत असे योग येत नाहीत. आपल्या आयुष्यात नवीन ज्ञानाचा एखादा कण तरी आपल्याला शोधता यावा हा ध्यास घेऊन स्वतःच्या आवडीच्या विषयात व क्षेत्रात खरोखरच अविरत कष्ट

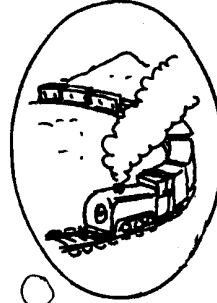
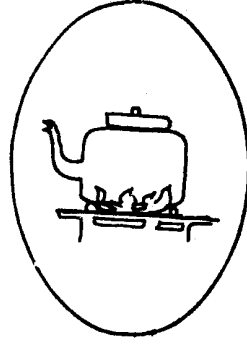
करणाऱ्या माणसाच्या हातूनच एखादा शोध लागतो व त्याचा त्याला आनंद मिळतो. वैज्ञानिक शोधांना केवळ अपघात अथवा योगायोग समजणारे लोक एक विसरतात की, त्या 'अपघाताचे' खरे स्वरूप फक्त त्या वैज्ञानिकालाच उमगू शकते. ज्याला त्या विषयातील ज्ञान नाही अथवा एखादी गोष्ट समजण्याची ज्याची बौद्धिक कुवत नाही त्याच्यासमोर असा अपघात होऊनही काही उपयोग नाही. विचारपूर्वक ठरविलेल्या कार्यक्रमाशिवाय क्वचितच काही शोध लागतात, आणि असे शोध लागत असलेच तरी, जो शास्त्रज्ञ महिनो नू महिने, वर्षानुवर्षे सुयोग्यरितीने विज्ञानाच्या एखाद्या शाखेत अभ्यास आणि संशोधन करत आहे त्याला त्याच्या कार्याचे फळ अथवा बक्षीस म्हणूनच मिळते.

प्रयोगाद्वारेसिद्ध करता येणारी नवीन गोष्टसुद्धा समाजाने स्वीकारण्यास वेळ लागतो, तर केवळ सैद्धान्तिक शोधास समाज मान्यता मिळण्यास तर आणखीनच जास्त वेळ लागतो यात आश्चर्य वाटण्यासारखे काही नाही. एक तर अशा नवीन कल्पनांकडे साशंकतेने पाहिले जाते किंवा त्याविषयी लोक उदासीन तरी असतात. आपले म्हणणे वर्षानुवर्षे लोकांना सतत पटवत राहिल्यास आणि त्याचबराबर आपल्या म्हणण्याला पूरक अशी निरीक्षणे लोकांसमोर मांडत राहिल्यासच, त्या शास्त्रज्ञाचे म्हणणे समाज स्वीकारण्याची शक्यता असते. याबाबत अन्हेनिसची गोष्ट

गूढ त्याचे उलगडले द्वार, त्यापुढे थिटे पडे अनंताचे घर.

सुप्रसिद्ध आहे. रासायनिक द्रावणे कशी असतात यासंबंधी स्वतःचे नवे विचार आणि त्या विचारांच्या पुष्ट्यर्थ, प्रयोगांतील भरपूर निरीक्षणे यांनी समृद्ध असलेला प्रबंध त्याने स्टॉकहोम विद्यापीठास डॉक्टरेट पदवीसाठी सादर केला. या प्रबंधास विद्यापीठाने चौथ्या दर्जाचा ठरवून अन्हेनिससची शैक्षणिक कारकीर्द कायमची संपवली. अन्हेनिसस यांनी हा कठोर अनुभव आनंदाने झेलला. याच कार्यासाठी त्यांना पुढे नोबेल पारितोषिकाने सन्मानित करण्यात आले व त्यांच्या देशाचे ते सर्वोत्कृष्ट वैज्ञानिक ठरले. याउलट अगदी तरुण आणि प्रतिभावंत शास्त्रज्ञांची कुचंबणा झाल्याची आणि त्यामुळे ते पूर्णतः खच्ची झाल्याची दुर्दैवी उदाहरणेही खूप आहेत.

विज्ञानाच्या इतिहासात प्रामुख्याने दिसून येणारी गोष्ट म्हणजे नवीन शोध हे तरुण प्रतिभावंत शास्त्रज्ञांकडून जास्त प्रमाणात लागले आहेत. विज्ञानाच्या एखाद्या शाखेसंबंधी दीर्घ व सखोल आढावा घेणारे लेखन करावयाचे, परंतु त्यातील तरुण प्रतिभावंतांचे कार्य वगळावयाचे, असे ठरविल्यास लिहिण्यासारखे फारच थोडे शिल्लक राहिल. वैज्ञानिक संशोधनात यशःप्राप्तीसाठी सर्व सुविधा जरी सारख्या असतील तरी वयाने आणि अनुभवाने समृद्ध व परिपक्व शास्त्रज्ञांपेक्षा यश बहुतेकवेळा तरुण प्रतिभावंतानाच मिळते. याचे प्रमुख कारण तरुणांजवळ दृष्टिकोनातील ताजेपणा

निसर्गतःच असतो. वयाबरोबर वाढत जाणाऱ्या रूढीप्रियतेमुळे ज्येष्ठ शास्त्रज्ञांच्या हातून मोठे शोध लागण्याची शक्यता दूर जाऊ लागते. तरुणांच्या मनामध्ये महान कल्पना सहज स्फुरतात, तरीही नवीन कल्पना पूर्णतः मूर्त स्वरूपात आणण्यासाठी खूपदा बराच काळ लागतो आणि म्हणूनच विज्ञानात वय आणि अनुभव पूर्णतः निरुपयोगी असतात, असे म्हणणेही चुकीचे ठरते. तारुण्यसुलभ कल्पना जर वाटेल तशा भरकटत असतील, तर त्यांना लगाम घालण्यासाठी आणि योग्य दिशा देण्यासाठी वयानुसार येणारे शहाणपण एका विशिष्ट मर्यादेपर्यंत उपयोगी ठरते. मनाचे तारुण्य आणि दृष्टितील ताजेपणा जतन करण्यात जर यश आले असेल, तर वयस्कर वैज्ञानिकांकडूनही महान शोध लागू शकतात. ज्येष्ठ वैज्ञानिक आपली ज्येष्ठता व रूढीप्रियता तरुण प्रतिभावंतांचे खच्चीकरण करण्यासाठी वापरत नसतील, तर संशोधनातील मार्गदर्शक आणि प्रोत्साहन देणारे ज्येष्ठ म्हणून त्यांचा उत्कृष्ट उपयोग होऊ शकतो आणि म्हणूनच तरुण पिढीतील प्रज्ञावंत आणि प्रतिभावंत शोधून काढून त्यांना संशोधनचाच्या भरपूर सुविधा उपलब्ध करून देणे, त्यांच्यातील शास्त्रज्ञांच्या विकासाला पोषक वातावरणनिर्मिती करणे हेच ज्येष्ठ पिढीचे प्रमुख कार्य म्हणता येईल.

काही थोर लोकांना सतत कष्ट करण्यास प्रवृत्त करणारी ऊर्मी कशी

अणूरेणूचीहि उकलली दले, ग्रहगोल आले मेजावरी, दूरतेस आता जवळीक आली, मोहरल्या अज्ञाताच्या वेली.

असते व तिचे स्वरूप काय असते, याविषयी फारसे विवेचन मी केलेले नाही. एखाद्या आदर्शवादी कार्यक्रमावर आयुष्य उधळून देण्याची प्रेरणा कुठून येते? या प्रश्नाची व्याप्ती फारच मोठी आहे. विज्ञान अध्ययनाच्या ध्यासातच त्याच्या नवनिर्मितीसाठी झगडण्याच्या ऊर्मी दडलेल्या असतात, असे मला वाटते. चित्रकार, शिल्पकार, कवी अथवा वास्तुशास्त्रज्ञ प्रत्येकजण स्वतःच्या कुवतीनुसार आणि स्वतःच्या पद्धतीने निसर्गाकडूनच प्रेरणा मिळवित असतो आणि त्याने स्वतः निवडलेल्या काव्याच्या, शिल्पाच्या, मूर्तीच्या, वास्तूच्या माध्यमातून निसर्गाविषयीच्या आपल्या भावना

व्यक्त करित असतो. यातूनच दिव्य मूर्तीची आणि मोत्याच्या सरासारख्या सुंदर शब्दलडींची निर्मिती होत असते. विमानात रमणारी माणसेसुद्धा निसर्गापासूनच प्रेरणा मिळवत असतात. ही माणसे निसर्गाचे विद्यार्थी असतात. त्यांच्या मनामध्ये निसर्गाविषयीचे चित्र प्रथम विचारांच्या रूपात तयार होत असते. निसर्गातील अनंत गुंतागुंतीच्या गोष्टी मोजक्या आणि साध्या तत्वात बसवायचा ते प्रयत्न करित असतात. यालाच निसर्गाचा मूलभूत सिद्धान्त अथवा नियम म्हटले जाते. हे करित असताना स्वतःच घालून घेतलेल्या तर्काच्या शिस्तीनुसार वैज्ञानिक आपली वाटचाल करित असतो. विचार आणि

आचार तर्कशुद्ध असल्याची खात्री करून घेत असतो. विज्ञानच्या शिल्पकारांना स्वयंपूर्ण होण्यासाठी तर्कशास्त्राचे नियम कठोरपणे पाळावेच लागतात. बुद्धीचे सौंदर्य हे उच्च दर्जाचे सौंदर्य आहे. सौंदर्यदृष्टी आणि बुद्धी यांच्या मिलाफातून निसर्गाचे स्वरूप जाणून घेऊन ते तर्कशुद्धरितीने मांडणे म्हणजे विज्ञान होय.

(नोव्हेंबर ९७, रेझोनन्स पान १०७ ते ११० वरील सी. व्ही. रामन यांच्या आर्टिकलचे मराठी रूपांतर)

डॉ. सी. के. देसाई
संचालक, विज्ञानशोधिका,
भारतीय विद्याभवन, पुणे - १६

छायाचित्र की प्रकाशचित्र?

- डॉ. एम्. कानिटकर

कॅमेऱ्याच्या साहाय्याने काढलेल्या चित्रांना आपण छायाचित्र असे म्हणतो. मीही पूर्वी अविचाराने हाच शब्द वापरत असे. पण जसा विचार करू लागलो, तसा तो शब्द चुकीचा आहे, हे लक्षात यायला लागले. फोटोग्राफचा खरा अर्थ काय? 'पेंटिंग बाय लाइट', केवळ प्रकाशाचा एका रासायनिक द्रव्यावर होणारा परिणाम! म्हणूनच मराठीत त्याला 'प्रकाशचित्र' असे म्हटले पाहिजे. जसे आपण तैलरंगचित्र वा जलरंगचित्र म्हणतो तसेच प्रकाशचित्र आहे. कारण त्यामध्ये चित्रकारक सामुग्री म्हणजे तैलरंग, जलरंग, प्रकाश ही होय. प्रकाशाचा कमी जास्त वापर करून, त्याचे संयोजन करून, परिणाम उत्पन्न करणारे चित्र म्हणजे प्रकाशचित्र. मग ते छायाचित्र कसे होईल? विनोदाचा भाग असा की, सावली जी कधीच रंगीत नसते पण तरीही आपण 'रंगीत छायाचित्रे' असे

म्हणतो! आपण काय शब्द वापरतो, कशासाठी वापरतो हेच आपण विसरतो. त्याकडे दुर्लक्ष करतो.

खरंतर प्रकाशामुळे आपल्यास दर्शनज्ञान होते. आपल्यापर्यंत पोहोचणारा प्रत्येक प्रकाश परावर्तित असतो. त्यामुळे कॅमेऱ्यातून टिपलेला हा परावर्तित प्रकाश, चित्ररूपाने रासायनिक पट्टीवर उमटतो अन् त्यातून तयार होते ते 'प्रकाशचित्र'; म्हणूनच छात्र प्रबोधनच्या सभासदांनी यापुढे प्रकाशचित्र असाच शब्दप्रयोग करावा.

(डॉ. एम्. कानिटकर हे गेली ५० वर्षे प्रकाशचित्रे काढत आहेत. त्यांच्या अनेक प्रकाशचित्रांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रथम क्रमांकाची पारितोषिके मिळाली आहेत. त्यांची मागच्या व या अंकातील प्रकाशचित्रे पाहून त्यांच्यातील कलाकाराची झलक तुम्हाला पाहायला मिळालीच आहेत. त्यांच्या सहकार्याबद्दल आम्ही कृतज्ञ आहोत.)

अशी आव्हाने हवी आहेत तेजाळ क्षितिजांची, क्षितिजांचे वेध घेणाऱ्या विज्ञान पंखांची.

कोड्यांच्या अंतरंगात

डॉ. सुरेश करंदीकर

मित्रांनो, आला महिना-दीड

महिना तुम्ही सुट्टीचा उपभोग घेणार; त्यासाठी विविध योजनाही तुम्ही तयार केल्या असतील. निरनिराळी पुस्तके, मासिके वाचत असताना, त्यातील कोडी सोडविणे, तुम्हाला निश्चितच आवडते. कोडी म्हणजे काय, तर एक प्रकारच्या समस्या. त्या समस्या सोडविण्याचा आपण प्रयत्न केला, तर बुद्धीला नक्कीच धार येईल. ही कोडी, या समस्या सोडविता आल्या की जीवनातील समस्या सोडविण्याचे एक प्रकारचे प्रशिक्षण आपणास मिळणार आहे. मित्रांनो आता आपणास रिकामा वेळ आहे. त्याचा सदुपयोग विविध कोडी सोडविण्यासाठी आपण करूया. कोडी सोडविण्यामुळे आपले मनोरंजन होईल, वेळ चांगल्या रीतीने जाईल आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे आपल्या बुद्धीस व विचारास खाद्य मिळत राहील. शरीर विकासासाठी जसे अन्न आवश्यक असते तसे आपल्या बुद्धिविकासासाठी या कोड्यांची व समस्यांची गरज आहे. मग ही कोडी मनापासून सोडविणार ना?

सर्वसामान्य व्यक्ती काही मानसिक क्रिया सहजपणे करू शकतात. आपण संख्यांची गणना करू शकतो, विविध प्रकारे त्यांची तुलना करू शकतो, त्यांच्यातील संबंध जाणून घेऊ शकतो. त्या दृष्टीने आता काही संख्या मालिकांचा विचार करू.

- १) २, ४, ६, ८, १०, १२...
- २) १, ३, ५, ७, ९, ११...
- ३) १, ५, ९, १३, १७, २१...

या मालिकेतील पुढील संख्या आपण सांगू शकतो.

पहिल्या संख्या मालिकेत आपण प्रथम हे शोधून काढतो, की प्रत्येक पुढील संख्या मागील संख्येत २ मिळवून येत आहे. म्हणून १२ च्या पुढील संख्या २ मिळवून आपण १४ अशी सांगतो.

दुसऱ्या संख्या मालिकेत तेच ११ मध्ये २ मिळवून १३ संख्या हे उत्तर देतो. तिसऱ्या मालिकेत आपण पहिल्या व दुसऱ्या, दुसऱ्या व तिसऱ्या संख्यात आसपास संबंध, असणारे अंतर शोधून काढण्याचा प्रयत्न करतो. त्यापुढील एखादी संख्या तोच संबंध, तेच अंतर राखून मिळते का ते पडताळून पाहतो व नंतर पुढील संख्या $२१ + ४ = २५$ आहे, असे ठामपणे सांगतो.

आता त्यापेक्षा संबंध शोधायला थोड्या कठीण अशा संख्या मालिका पुढे दिल्या आहेत. त्यातील संबंध तुम्हीच शोधण्याचा प्रयत्न करा.

- १) १, ४, ९, १६, २५, ३६...
- २) २, ५, १०, १७, २६, ३७...
- ३) १, ५, ११, १९, २९, ४१...

थोडक्यात सांगावयाचे झाल्यास संख्या मालिकेचे आपणास सूक्ष्मपणे निरीक्षण करून संख्या मालिकेतील संख्यांचा क्रम व त्यांचा एकमेकांशी असलेला संबंध समजावून घ्यावा लागतो. शक्य तर त्या संबंधीचे सूत्र

तयार करावे लागते. मग आपणास पुढील संख्या सांगता येतात.

रिकाम्या जागी सुसंगत आकडा लिहा.

१४	९	५
२१	८	१३
२८	९	—

या उदाहरणात प्रथम आपण हे ध्यानात घेतो की पहिल्या दोन रांगांत तीन तीन संख्या आहेत. तिसऱ्या रांगेत दोन संख्या आहेत. तिसरी संख्या आपणास शोधावयाची आहे. मग पहिल्या दोन रांगांत ज्या तीन संख्या आहेत, त्यांचा एकमेकांशी काय संबंध आहे ते जाणून घेण्याचा आपण प्रयत्न करतो. विचाराने व निरीक्षणाने दोन संख्यांची वजाबाकी म्हणजे तिसरी संख्या आहे हे आपल्या लक्षात येईल.

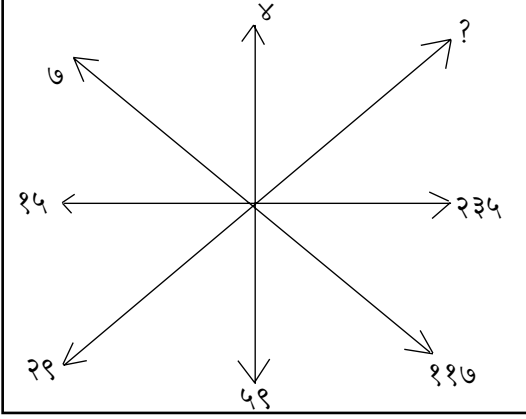
$$१४ - ९ = ५$$
$$२१ - ८ = १३$$

मग तिसऱ्या ओळीतही पहिल्या दोन संख्यांची वजाबाकी करून सुसंगत संख्या २१ असे आपण सांगतो.

संख्यांच्या संबंधातील ही उदाहरणे अशी हळूहळू कठीण होत जातात व आपणास अधिक विचार करावयास प्रवृत्त करतात.

आता आणखी एक उदाहरण पाहा. रिकाम्या जागी सुसंगत संख्या शोधा.

या संख्यामधील सुसंगतपणा कसा शोधाल? विचार करा. संख्यांचे नीट निरीक्षण करा. त्यांच्यातील संबंध प्रस्थापित करा आणि ज्या बाणापुढे

संख्या नाही तेथील
सुसंगत संख्या सांगा.
याचे उत्तर तुम्ही
शोधवावयाचे आहे.
तुमचे उत्तर तयार ठेवा.
दुसऱ्या कोणाचीही
मदत न घेता ही सुसंगत
संख्या तुम्हाला
सापडली पाहिजे.

‘कोड्यांच्या अंतरांगात’ या
मालिकेतील पुढील लेखाची सुरुवात
या प्रश्नातील सुसंगत संख्येच्या उत्तराने
असेल!

डॉ. सुरेश करंदीकर

दयानंद शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
सोलापूर ४१३००२

‘अ’ चे पत्र

अनिल अनंतराव आपटे
‘आराम’ अेकवीस अेप्रील

अेकोणवीसशे अेकसष्ट

अरुणला अनिलचा अनेक आशीर्वाद. आम्ही आजच अकराचे
अेक्सप्रसने अमरावतीहून अकोल्यास आलो. अजय आणि अंजू अजून
आजोळी अमरावतीसच आहे. अभ्यास अपूर्ण असल्याने आणि अुभयता
अत्यंत आळशी असल्याने अजयने आणि अंजूने अमरावतीसच आजोळी
असावे असा आजोबांचा आग्रह आहे. अमरावतीस आजकाल अत्यंत
(अगदी) अुत्तम आंबा आला आहे. अरविंदला आंबा अतिशय आवडतो.
आपणास आंबे आवडत असतीलच. आजी आळंदीस अण्णाकडे अत्यंत
आजारी आहे. आजी आधीच अशक्त, अलिकडे अुन्हाळा अतिशय
असल्याने आपण आजीला अेकवीस अेप्रीलचे आत आगगाडीने
अकोल्यास अवश्य आणावे. आम्ही अकोल्यास आगगाडीवर आजीस
अुतरण्यास अुभयता असूच. आशालाही आमंत्रण आहेच. आशालाही
आणाच असा आईचा आग्रह आहे.

आपला अत्यंत आवडता,

आपलाच,
अनिल

वैभव पाठक

२ खंडलवाल, नगर, अकोला, ४४४ ०४४
(मित्रांनो, तुम्हीही वैभव प्रमाणेच कुठलेही अक्षर घेऊन असेच पत्र लिहा.)

बाल मानस

बाबासाहेब आपल्या छोट्या किरकिऱ्या
चिरंजीवांना घेऊन उद्यानात फिरायला गेले होते.
परंतु तेथील शांत, निसर्गरम्य वातावरणाचा
छोट्यावर काहीही परिणाम झाला नाही. आत
शिरल्याबरोबर पोट्ट्याने इतक्या मोठ्यांदा
भोकाड पसरले की काही विचारू नका. रडण्या
ओरडण्याबरोबरच त्याचे पाय आपटणे, रागाने
मुठी वळविणे हेही चाललेच होते. त्याला
जितके समजवावे तितका तो जास्त पिसाळत
होता. पण बाबा अगदी शांत हाते. मऊ
समजवणुकीच्या सुरात म्हणत होते. ‘शांतू चिडू
नकोस. शांतू शांत राहा.’ बापलेकांचा हा
सामना पाहात एक बाल मानस – शास्त्रज्ञ बराच
वेळ त्यांच्या बरोबरीने चालले होते.
बाबांविषयीच्या कौतुकानं त्याचा चेहरा उजळून
गेला होता. बाबासाहेबांच्या खांद्यावर हळूच
एक थाप मारीत ते म्हणाले, ‘अभिनंदन बरं
का तुमचं, बाबासाहेब, किती संयम बाळगला
आहात तुम्ही? अगदी कौतुकास्पद वागणं आहे
तुमचं. आपल्या छोट्याला कसं वागवावं याची
तुम्हाला उपजतच जाणीव दिसते. नाहीतरी
सौम्यपणाने वागूनच हट्टी मुले सुधारतात असं
शास्त्र आहे. या तुमच्या छोट्याचं नाव शांतू
वाटतं?’

बाबासाहेब म्हणाले, ‘छे हो, त्याचं नाव
आहे समीर, माझंच नाव शांतू!’

अवघड कोडे सुटता पटकन, सोपे वाटे सर्वच जीवन.

सन १८५९, वसंतऋतूतील ती रात्र. सोल्फेरिनो गावातील एका अतिथीगृहात एक तरुण व्यापारी शांत झोपलेला होता. साधारण तीनचा सुमार. अचानक गोळीबाराचा आवाज आला. तो व्यापारी चाचपडत उठला आणि त्या आवाजाचा वेध घेत तो चालू लागला. आवाजाची दिशा त्याल कळत होती, पण नक्की काय चाललंय, कुठे चाललंय आणि कोणामध्ये चाललंय, हे त्याला उमजेना. शेवटी तो एका टेकाडावर चढला आणि त्याने आपली नजर आजूबाजूच्या गावांवर फिरवली आणि, आणि ते दृश्य बघताच त्याचे डोळे विस्फारले गेले. एका विस्तीर्ण मैदानावर लाखो लोक जमले होते. एका बाजूला फ्रेंच तर दुसऱ्या बाजूला ऑस्ट्रियन सैनिक, कधी एकमेकांवर तुटून पडतील ह्याचा नेम नव्हता. दिशा उजळायला लागल्या. सूर्याचा लालिमा सभोवार पसरू लागला. परंतु ही सकाळ रम्य नव्हती. एकाएकी तुताऱ्या वाजू लागल्या, तोफांचा मारा सुरू झाला. घोड्यांच्या टापांमुळे धुळीचे लोट उठत होते. माणसे रानटी पशूंसारखी एकमेकांवर तुटून पडत होती. कुणी बंदुकीला बळी पडत होतं तर कुणी संगिनींना, रक्ताचे पाट, भेसूर किंचाळ्या जीव वाचविण्यासाठी सैनिकांची धडपड! तरुणाचे मन गोठले, त्याचा थरकाप उडाला. त्याच्या मनात आलं, कुणीतरी हे थांबविल का? आणि थोड्या वेळातच ऑस्ट्रियाने माघार घेतली.

सूर्य अस्ताला चालला.

संधिप्रकाशात ते मैदान अधिकच भयानक वाटायला लागले. मृत्यूचे ते अमानवी कृत्य पाहून आता मात्र त्याचा तोल सुटला. तो अक्षरशः ढसाढसा रडायला लागला. एकीकडे त्याचं मन त्याला बजावत राहिलं, “अरे वेड्या असं रडून काय होणार? माणसांच्याच रक्तामांसाचे खतपाणी मिळालेल्या ह्या धरातलावर काय निपजणार? तू हे सारं बदल. नव्हे तू बदलायलाच हवंस. तो जड पावलांनी खाली उतरला, आणि त्याने जवळच्या एका डबक्यातून सैनिकांना पाणी पाजायला सुरुवात केली. त्याच्या मनातील सुप्त माणुसकी जागृत झाली. तो गावात आला तेथील लोकांना गोळा केले, डॉक्टर्स बोलावले. सर्वजण कामाला लागले. काहींना पाणी, तर काहींना कपडे व अन्न आणले. तो हिंडत होता. जखमी सैनिकांना धीर देत होता. पाण्यासाठी आतुर झालेल्या एका सैनिकाजवळ तो आला, त्याने पाणी पाजले-सैनिक

उद्गारला, “भाऊ जोवर ह्या पृथ्वीतलावर पाणी राहिल, तोवर तुझं नाव अमर राहिल.” तो त्याची पाठ थोपटत पुढे गेला, दुसऱ्या सैनिकाला पाणी पाजू लागला. पण एवढ्यात एक स्त्री ओरडली, “थांबा! तो ऑस्ट्रियन आहे. आपला शत्रू आहे तो.” तो तरुण तिला शांतपणे म्हणाला, “हे पाहा, मी सैनिकाला पाणी पाजत नसून एका माणसाला पाणी पाजत आहे.” ती बाई वरमली. आजूबाजूचे स्वयंसेवकही भारावून गेले आणि त्यातीलच एक उत्स्फूर्तपणे म्हणाला, “तूती प्रातेली! - हे सर्व आमचे भाऊ!” मित्रांनो, हाच रेडक्रॉसचा संदेश! हेच त्याचं ब्रीदवाक्य!

हळूहळू रणंगणावरचे वातावरण बदलू लागले. तो तरुण व्यापारी नेपोलियनला भेटला. असंख्य यातना आणि कष्ट भोगणाऱ्या युद्धातील सैनिकांची व्यथा त्याने मांडली. नेपोलियननेदेखील त्याची दखल घेतली. त्याने राज्यात सुव्यवस्था प्रस्थापित केली. पण हा तरुण व्यापारी होता तरी कोण? हा तरुण म्हणजे हेन्‍रि ड्यूनान्ट! जीनिव्हा ह्या सुंदर नगरीचा रहिवासी. त्याचे वडील एक प्रथितयश सावकार तर आई परोपकारी. तरुणही स्वभावाने कष्टाळू, प्रेमळ आणि अतिशय संवेदनशील. त्याने एक समिती नेमली. त्यात महत्त्वाचे मुद्दे मांडले गेले. अशारितीने जिनिव्हा येते रेडक्रॉस संस्था स्थापन झाली. स्वयंसेवक जमू लागले. दवाखाने, रुग्णवाहक गाड्या तयार झाल्या.

मला वाटते निःस्पृह होऊन सुखशंतीची आस धरावी, या ध्येयाने अपुली काया परोपकारास्तव झिजवावी.

विश्वबंधुत्व, मानवताधर्म, राष्ट्रनिरपेक्ष सेवा ही तत्त्वे अंगिकारली गेली. ह्या निःपक्षपातीपणाचे प्रतीक म्हणून पांढऱ्या पार्श्वभूमीवर लाल फुली हे चिन्ह निश्चित झाले. हाच रेडक्रॉस! प्रत्येक दवाखान्यावर हे चिन्ह दिसते. पांढरा रंग शांततेचे प्रतीक आहे तर त्यावरील लाल फुली रक्ताची/यातनांची निदर्शक आहे. ज्या दिवशी रेडक्रॉसचा झेंडा रणांगणावर फडकू लागला तो दिवस २२ ऑगस्ट १८६४ चा. ह्या दिवसापासून कुणीही जखमी सैनिक तडफडून मरणार नव्हता. रेडक्रॉसची कीर्ती जगभर पसरली. सीमेवर जिथे जिथे युद्ध होते, तिथे ही संस्था पोहोचलेली आहे. जगभर या संस्थेचे कार्य चालू आहे. पण-पण ह्या देवदूतासमान हेन्ऱिच्या आयुष्यात काही वेगळेच घडले. व्यापारात दुर्लक्ष केल्यामुळे तो कफळक झाला. आता आपण दूर व्हावे हे बरे, म्हणून त्याने समितीचा राजीनामा दिला. तो नजरेआड झाला. कुणी म्हणालं तो जग सोडून गेला, त्याचा अंत झाला. लोक त्याला विसरले.

१९१५ सालातील पहिल्या महायुद्धात भयंकर संहार झाला. तेव्हा युद्धात रेडक्रॉसला नोबेल पारितोषिक देण्यात आले. ह्या संस्थेचा व्याप वाढत चालला. इतरही अनेक सामाजिक कार्ये सुरू झाली. संस्थेची कीर्ती दिगंत होत होती. पण हे सर्व निर्माण करणारा भाग्यविधाता, तो देवदूत कुठे होता? ह्या भूतलावरच होता की, स्वर्गातून हा सोहळा पाहता होता?

स्विट्झर्लंडमधील एक खेडेगाव. एक पत्रकार सुट्टी घालविण्यासाठी तिथे आला. फिरताना त्याला एक झोपडी दिसली. तो सहजच चौकीशीसाठी त्या झोपडीत गेला आणि त्यात राहणाऱ्या एका वृद्धाची कहाणी ऐकून तो थक झाला आणि एक दिवस त्या झोपडीसमोर असंख्य नेते, विचारवंत जमा झाले- हे काय आहे हे पाहण्यासाठी तो वृद्ध बाहेर आला आणि तेथील उपस्थितांनी त्याला अक्षरशः नमस्कार केला. हाच तो हेन्ऱि ड्यूनान्ट! एक नेता पुढे होऊन त्यांना म्हणाला, “आपण पेटवलेली सत्कार्याची ज्योत मानवाच्या हृदयातून कधीच मालवली जाणार नाही. लाखो सैनिकांचे आशीर्वाद आपणास मिळत राहतील. आपण विश्वशांतीसाठी केलेल्या कार्याबद्दल आपल्याला हे नोबेल पारितोषिक देण्यात येत आहे.” वृद्धाचे डोळे भरून आले. त्याने फाटलेल्या शर्ताच्या बाहीने ते पुसले. पारितोषिकाची रक्कम त्याने सेवाभावी संस्थांना दिली. जनसमुदाय भारावला. हेन्ऱि ड्यूनान्टला समाधान वाटले. आपल्या जीवनाचे सार्थक त्याने केले. स्विट्झर्लंडमध्ये तत्ववेत्ता म्हणून प्रसिद्धी मिळालेल्या हेन्ऱिने, युद्धात बळी पडलेल्या सैनिकांसाठी व अपंगांसाठी केलेल्या कार्याचे चीज झाले.

रुग्णांना यातनेपासून मुक्तता देण्यासाठी झटणाऱ्या रेडक्रॉस संस्थेचा निःपक्षपातीपणा हा सर्वात मोठा गुण आहे. मानवतेच्या दृष्टीकोनातून

गरजूंना मदत करणे हाच या संस्थेचा मुख्य हेतू आहे. युद्धात सर्वस्व गमावलेल्या लोकांसाठी ऑस्ट्रेलियामध्ये १९२७ पासून रेडक्रॉस संस्थेतर्फे निधी गोळा केला जातो. अशी अनेक उदाहरणे या संस्थेच्या कामासंबंधी देता येतील. पण या संस्थेला स्वयंसेवकांची आजही आवश्यकता आहे. निरपेक्षवृत्तीने काम करणाऱ्यांची गरज आहे. यासाठी, सर्व प्रथमोपचार माहीत असणे, समोरचा माणूस हा ‘मानव’ आहे या दृष्टीकोनातून त्याची सेवा करणे, कोणताही जाती-भेद न मानता कार्य करणे, याची आवश्यकता आहे आणि स्वयंसेवक उपलब्ध नसले तरी आपली रुग्णावाहिका, औषधे पाठवून सेवा करित राहणे, हा रेडक्रॉस संस्थेचा हेतू आहे. सध्या जगभरात, १६५ पेक्षा जास्त देशांमध्ये रेडक्रॉस संस्था कार्यरत आहे आणि या संस्थेचे स्वयंसेवक मात्र सर्वत्र पसरलेले आहेत.

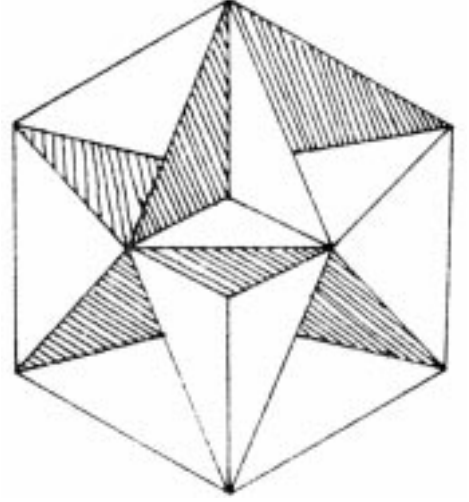
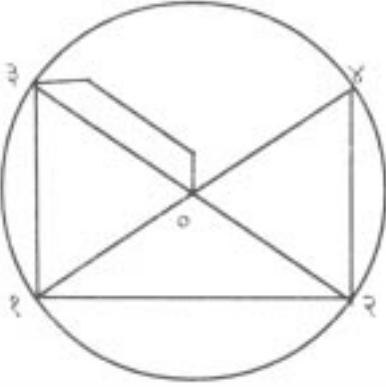
मित्रांनो, ८ मे हा हेन्ऱिचा वाढदिवस. ‘आंतरराष्ट्रीय रेडक्रॉस दिन’ म्हणून तो जगभर साजरा होतो. त्या दिवशी हवेत उंच फडकणारे रेडक्रॉसचे झेंडे सांगत असतात- ‘तूती प्रातेली’ - ‘मानव सारे भाऊ भाऊ’ रेडक्रॉस दिनाच्यानिमित्ताने हेन्ऱि ड्यूनान्ट- त्या शांतीदूताच्या स्मृतीस नम्र अभिवादन!

कु. प्राची मेढेकर
(ज्ञा. प्र. प्र. इयत्ता १० वी)
के ३/२ करमांगल्य,
एरंडवणा, पुणे - ४

कागदाला आकार देऊया !

डॉ. द.वि. नवाथे

आतापर्यंत तुम्ही कार्ड-कागदाचे वेगवेगळ्या आकाराचे बरेचसे नमुने केले आहेत. त्यात कागद डिकाने चिकटवण्याचे बरेचसे कौशल्य तुम्ही आत्मसात केले असेल. आज एक नव्या प्रकारची प्रतिकृती करायला शिकवणार आहे. तिच्यात चिकटवण्याचे काम खूपच करावे लागणार आहे. एकाच प्रकारचे व एकाच मापाचे वीस (२०) त्रिकोणी तुकडे एकमेकांना एका विशिष्ट पद्धतीने चिकटवत गेले की, एक चेंडूच्या आकाराची गोल प्रतिकृती तयार होते.

१-२ व २-४ ह्या रेषांवर ह्या घड्या घालायच्या आहेत. ह्या चिकटपट्ट्या आहेत.

वर्तुळाच्या ३-१, १-२ व २-४ ह्या चिकटपट्ट्या बाहेरच्या बाजूस वळवायच्या आहेत. त्रिकोणाला दुसरा त्रिकोण चिकटवताना दोन चिकटपट्ट्या एकत्र येतात. तेव्हा त्यातली एक कापून टाकून दुसऱ्या चिकटपट्टीला त्रिकोण चिकटवावा. असे त्रिकोण चिकटवत जावेत. त्यावेळी एका ठिकाणी हे त्रिकोणांचे ऊर्ध्वबिंदू असे पाचपाचाचे गट होत जातील व त्यातूनच गोलाकार निर्माण होत जाईल.

सर्व प्रथम एकमेकांना चिकटवण्यात येणारे त्रिकोणी तुकडे कसे करावयाचे ते पाहू.

प्रथम ० हा केंद्र बिंदू घेऊन एक वर्तुळ काढा. तळाच्या बाजूस १-२ ही ४ सें.मी. ची एक रेषा काढा. १ व २ मधून १-४ व २-३ असे दोन व्यास काढा. १-३ व २-४ जोडा ०-३ ह्या रेषेवर एक छोटी चिकटपट्टी काढा. आता ०-३ वरची चिकटपट्टी शिल्लक ठेवून ४. ०.३ हा वर्तुळाचा भाग कापून टाका. १-४ व २-३ ह्या रेषांवर घड्या घालून ०.४ ही बाजू ०-३ वरील चिकटपट्टीला चिकटवा. म्हणजे हा त्रिकोणाकृति तुकडा तयार होईल व तो तुमच्या संकल्पित प्रतिकृतीचा एक भाग होईल. ३-१,

डॉ. द. वि. नवाथे

‘अश्विनी’ अपार्टमेंट, हॅपी कॉलनी, कोथरुड, पुणे २९

महाराष्ट्रीयन इंग्लिश

एका महाराष्ट्रीयन प्रोफेसरला त्याच्या काही बिगर महाराष्ट्रीयन विद्वार्थ्यांनी विचारले, “आम्हाला मराठी शिकायचे आहे. सोपा मार्ग सांगा.”

प्राध्यापक गंभीरपणे म्हणाले, ‘तुमच्या वर्गात महाराष्ट्रीय मुले असतील. त्यांच्याशी इंग्रजीमध्ये बोला म्हणजे तुम्ही आपोआप मराठी शिकाल!’

ध्येयाची ध्रुवतारका निशिदिनी ठेवा पुढे उज्ज्वल, तो देईल दयाघन प्रभु, यश तुम्हाला सदा मंगल.

दुष्काळ - एक नैसर्गिक आपत्ती !

समर्थ रामदासांनी त्यांच्या एका पदात, रामराज्यात अतिवृष्टी-अनावृष्टी नव्हती, असे वर्णन केले आहे. त्यांनी वर्णन केल्याप्रमाणे कोणत्याही आदर्श राज्यात दुष्काळाचा धोका होऊ दिला जात नाही.

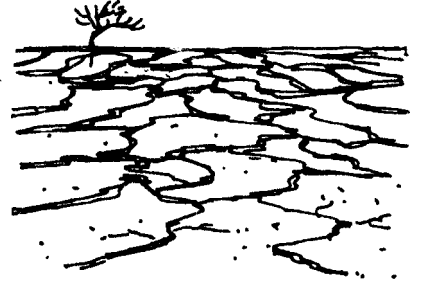
दरवर्षी भारतात कोणत्या ना कोणत्या राज्यात दुष्काळ असतोच. मग तो अतिवृष्टीमुळे असेल किंवा अनावृष्टीमुळे असेल. अजूनही आम्ही या नैसर्गिक आपत्तीवर मात करू शकलो नाही. 'सुखदाम् वरदाम्' अशी आमची काळी आई आहे. पण आम्ही तिचा पूर्ण उपयोग करून घेऊ शकलो नाही. हा आमचाच करटेपणा आहे. गंगा, यमुना, ब्रह्मपुत्रा या नद्यांना पूर आल्याचे वृत्त आपण नेहमी वाचतो. प्रत्येक प्रदेश, बिहार, बंगाल या राज्यात पूर येतात. त्याशिवाय लहान लहान नद्या, ओढे यांच्या पाण्याने धोक्याची पातळी ओलांडलेली असते आणि या प्रदेशातील लोकांना सुरक्षित ठिकाणी हलविल्याच्या बातम्या ऐकावयास मिळतात. कुठे गुरेढोरे वाहून गेलेली असतात; तर कधी उभ्या पिकांची नासाडी झालेली असते. अकाली पाऊस पडल्याने पिकांवर कीड पडून पिके वाया गेल्याच्या बातम्याही आता नवीन राहिलेल्या नाहीत. 'रोज मरे त्याला कोण रडे' अशी आमची रोजची अवस्था आहे.

दुष्काळी भागात, सर्व परीक्षा एक-दोन महिने अलीकडेच घेतल्या जातात. महाराष्ट्रात तर नगर, बीड यांसारखे

कु. भारती अनुसे
तेवीस जिल्हे दुष्काळी जिल्हे म्हणूनच प्रसिद्ध आहेत. ओरिसा, गुजरात या राज्यांतही दुष्काळ असतो. दरवर्षी पाण्याअभावी गुरेढोरे मृत्यूमुखी पडतात. कुटुंबेच्या कुटुंबे स्थलांतर करतात. पाण्याच्या, अन्नाच्या आणि रोजगाराच्या शोधात भटकत राहतात. यांच्यासाठी मग सरकार दुष्काळी कामे काढते.

सरकार दुष्काळी विभागांना अन्नधान्य पुरविते. पाण्याचे टँकर्स भरून आणले जातात आणि जीव जगवण्याइतके पाणी पुरविले जाते. जेथे पूर आले असतात तेथील आपद्ग्रस्तांच्याही निवासाची, अन्नाची सोय केली जाते. पण हे तात्पुरते असते. या विभागातील जनता दरवर्षी सशाच्या काळजाने हा पावसाळा कसा जाईल? याची चिंता करित असते. त्यांना चिंतामुक्त करून 'सर्वेऽत्रः सुखिनः सन्तु' हा मंत्र सर्वार्थाने प्रत्यक्षात आणता येईल. सरकारने दुष्काळी कामांवर या लोकांना लावले तरी, ती तात्पुरती उपाययोजना झालेली असते. असे किती दिवस चालायचे?

भारतात जगातील सर्वात जास्त पाऊस पडणारा चेरापुंजीसारखा प्रदेश आहे. हिमालयाचे गोड्या पाण्याचे उत्पत्तिस्थान आहे. गंगा, यमुना, ब्रह्मपुत्रेसारख्या बारमाही पाणी देणाऱ्या नद्या आहेत. या सर्वांचा उपयोग देशाच्या भरभराटीसाठी करून घेतला पाहिजे. नद्यांचे पाणीवाटप योग्यतःने झाले पाहिजे. पाझर तलाव बांधले गेले

पाहिजेत. धरणे, पाटबंधारे यांच्या योजना आखून त्या कार्यन्वित केल्या गेल्या पाहिजेत.

हे करणे शक्य आहे. गंगेला स्वर्गातून खाली आणणाऱ्या भगीरथाचा हा देश आहे. सर्व समुद्रांचे पाणी एका आचमनात प्राशन करणाऱ्या अगस्तीचा हा देश आहे. मग बारमाही वाहणाऱ्या आणि पुरांचे संकट निर्माण करणाऱ्या नद्यांपासून कालवे काढून ते दक्षिणेकडील नद्यांना नाही का जोडता येणार?

हिमाचल प्रदेशातील सर्व नद्या एकमेकांना जोडून जलसंपत्तीचे नियोजन करता येईल. शाप ठरणारे पाणी वरदान ठरेल. ओल्या दुष्काळाचा धोका टळेल. तसेच पावसाअभावी दुष्काळ पडण्याचे कारण राहणार नाही. नद्यांना योग्य तःने योग्य तेथे बंधारे घालून हे पाणी साठवून ठेवता येईल. सर्व प्राणिमात्रांचे आशीर्वाद मिळतील. कोणालाही स्थलांतर करावे लागणार नाही. गुरेढोरे मरणार नाहीत. स्वराज्यात सुराज्य अवतरेल!

कु. भारती नागनाथ अनुसे
इ. ९ वी, द. ह. कवठेकर प्रशाला,
पंढरपूर

यश कीर्ती प्रताप महिमा । उत्तम गुणांसी नाही सीमा । नाही दुसरी उपमा । देणे ईश्वराचे ॥

‘तुम्हीच ‘छात्र प्रबोधन’ चा एक अंक तयार करा!

विशेष आनंदवार्ता! मित्रांनो तुमच्यातील प्रतिभागुणांना वाव देण्यासाठी आम्ही एक अभिनव उपक्रम आखला आहे. वर्ष ७ वा अंक २ हा पूर्णतः विद्यार्थ्यांनी विद्यार्थ्यांसाठी तयार केलेला अंक असेल. या अंकात सर्व लेखन तुमचे, मुखपृष्ठ ही तुमचे, फक्त संपादन केवळ आमचे! सध्या परीक्षा संपल्यामुळे तुम्ही एकदम छान मूडमध्ये असाल ना? तुमची ही सुट्टी कारणी लागावी यासाठीच हा उपक्रम! मग वही -पेन घेऊन एकदम सुरुवातच करायची आणि तुमचे लेखन दि. ३० जूनपूर्वी आमच्याकडे पाठवायचे. या अंकाच्या लेखनाविषयी काही मार्गदर्शक सूचना पुढे देत आहोत : -

- १) कथा - कोणत्याही विषयावर सुमारे ५०० ते १००० शब्दांपर्यंत कथा लिहून आमच्याकडे पाठवा. क) पालक - शिक्षकांकडून आमच्या अपेक्षा!
ड) असा असेल आमचा भविष्यकाळ?
- २) नाटकले - एखाद्या चांगल्या कथेचे एकांकिकेतर रूपांतर करून पाठवा. १०) संस्था परिचय - तुमच्या गावातील एखाद्या संस्थेचा अथवा ऐतिहासिक वास्तूचा ५०० शब्दात परिचय करून द्या. (सोबत त्या संस्थेचा अथवा वास्तूचा फोटोही पाठवा.)
- ३) कविता - तुम्हाला सुचणाऱ्या कोणत्याही विषयावर तुम्ही तयार केलेली कविता पाठवा. ११) याशिवाय इतर कृतिपर लेख, उदा. - विज्ञान प्रयोग, कचऱ्यातून कला, निसर्गाशी मैत्री, शुभेच्छापत्र/ आकाशकंदील तयार करण्याची कृती, कोडी, शब्दकोडी, शोधा पाहू, विनोद इ. ही पाठवा. वेचक वेधक, नाविन्यपूर्ण माहिती पाठवायला हरकत नाही. लेखन पाठवताना सुवाच्च अक्षरात आखीव (फुलस्केप) कागदावर, पुरेसा समास सोडून, एकाच बाजूला लिहून पाठवा. त्यावर स्वतःचे नाव, पत्ता, शाळा व इयत्ता लिहायला विसरू नका. आलेल्या साहित्यातून निवड करून ते अंकात छापले जाईल. वरील विषयांव्यतिरिक्त तुम्हाला सुचणाऱ्या इतर विषयांवरही लेखन पाठवायला हरकत नाही.
- ४) ५ सप्टेंबरच्या शिक्षक दिननिमित्त - तुमच्या शैक्षणिक जीवनातील गुरूंविषयीचे काही हृद्य, आगळेवेगळे अनुभव आमच्याकडे ३०० ते ७०० शब्दांपर्यंत लिहून पाठवा. १२) छात्र प्रबोधनच्या मुखपृष्ठासाठी - कुठल्याही प्रकारचे चित्र (जलरंगातील, स्केचपेन, पेन्सिल इ.च्या साहाय्याने अथवा कापड, काडेपेटी यांचा वापर करून) आम्हाला पाठवा. चित्र तुमचं तुम्हीच काढायचंय. या मासिकाच्या आकाराचे तुमचे चित्र असावे. तसेच मलपृष्ठासाठीचे एखादे राष्ट्रभक्तीपर स्फूर्तिगीतही तुम्ही निवडून आमच्याकडे पाठवा. मग मुलांच्या मुलांसाठीच्या अंकात तुम्हीच लेखक-कवी-कलाकार होणार ना?
- ५) मुलाखत - तुमच्या गावातील : समाजसेवक, कलाकार, लेखक, गायक, राजकीय पुढारी, आदर्श व्यक्ती, बालकामगार, यांपैकी कुणाही एका व्यक्तीची (त्या व्यक्तीच्या फोटोसहित) ५०० ते ७०० शब्दांपर्यंत, मुलाखत आमच्याकडे पाठवावी.
- ६) अशा वेळी निराशा येते - तुमच्या घरगुती व शालेय जीवनात निराशेचे अनेक क्षण येत असतील. अशा वेळेचे तुमचे अनुभव आम्हाला ५०० शब्दात कळवा.
- ७) वाचलेच पाहिजे असे काही - पुढील ५ पैकी तुम्हाला आवडणाऱ्या कोणत्याही एका पुस्तकाचे रसग्रहण आमच्याकडे ३०० ते ५०० शब्दात पाठवा!
- ८) पुढील विषयांवर एक कल्पक जाहिरात तयार करा -
अ) शुद्ध हवा विकत घेणे आहे!
ब) ताणविरहित जीवनासाठी हमखास उपाय...!
क) निरोगी वाढीसाठी दिवसाची सुरुवात करूया.. ने!
- ९) खालील विषयांवर ५०० ते ७५० शब्दांपर्यंत ललित लेख पाठवा - अ) आठवणीतील प्रवास.
ब) मी मुलगा! मुलगी आहे म्हणून...

दुःसाध्य वाटती जेव्हा, जरी दूर यशाची शिखरे, गुणवत्ता आणि चिकाटी, साफल्य साधिती सारे।

जून महिन्यातील कार्यक्रम

वर्षारंभ समारंभाचे आयोजन: जून महिन्यात सुट्टी संपवून विद्यार्थी नव्या शैक्षणिक वर्षात पदार्पण करतात. नवीन पुस्तके, नवीन शिक्षक, नवीन वर्ग अन् काही नवीन मित्र या सगळ्या नवलाईत ८-१५ दिवस निघून जातात. अन् पुन्हा नेहमीचा कंटाळावाणा नीरस दिनक्रम सुरु होतो. या दिनक्रमात काही आव्हान निर्माण झाले तर उत्साह भरायला लागतो. म्हणूनच शैक्षणिक वर्षाच्या प्रारंभी 'वर्षारंभ समारंभ' आयोजित करावा. यामध्ये विद्यार्थ्यांनी व्यक्तिशः व गटाने/वर्गाने मिळून काही संकल्प-निश्चय करावयचे असतात. व्यायाम, वाचन, प्रवास, नवीन कौशल्य संपादन करणे, छंद जोपासणे, अभ्यासातील प्रगती, स्वाभावातील बदल, समाजोपयोगी कृती, पाठांतर, लेखन इ. पैकी ३ ते ५ संकल्प विद्यार्थ्यांनी करावेत. संकल्प का करावेत? कसे करावेत? याबाबत गटाशी आधी बोलणे व्हावे. या संभारंभासाठी ज्ञान प्रबोधिनीने एक छोटी उपासना तयार केली आहे. कोणाला ती हवी असल्यास त्यांनी तशी मागणी छात्र प्रबोधनच्या मुख्य कार्यालयाकडे करावी. त्यांना त्याची प्रत पठिविली जाईल. या उपासनेने कार्यक्रमाला प्रारंभ करावा. पुरेशा गंभीर, शांत, प्रसन्न वातावरणात उपासना व्हावी त्यानंतरच्या सभेमध्ये विद्यार्थ्यांनी आपापले संकल्प सर्वासमोर सांगावेत. शिक्षणक्षेत्रातील अथवा कोणी व्यासंगी-उद्योगी व्यक्तीला या कार्यक्रमासाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून बोलवावे; व त्यांना मार्गदर्शन करण्यास सांगावे. प्रसाद देऊन कार्यक्रम संपवावा. वर्षभरात ४-६ वेळा तरी संकल्पांचा आढावा घ्यावा. पाठपुरावा करावा.

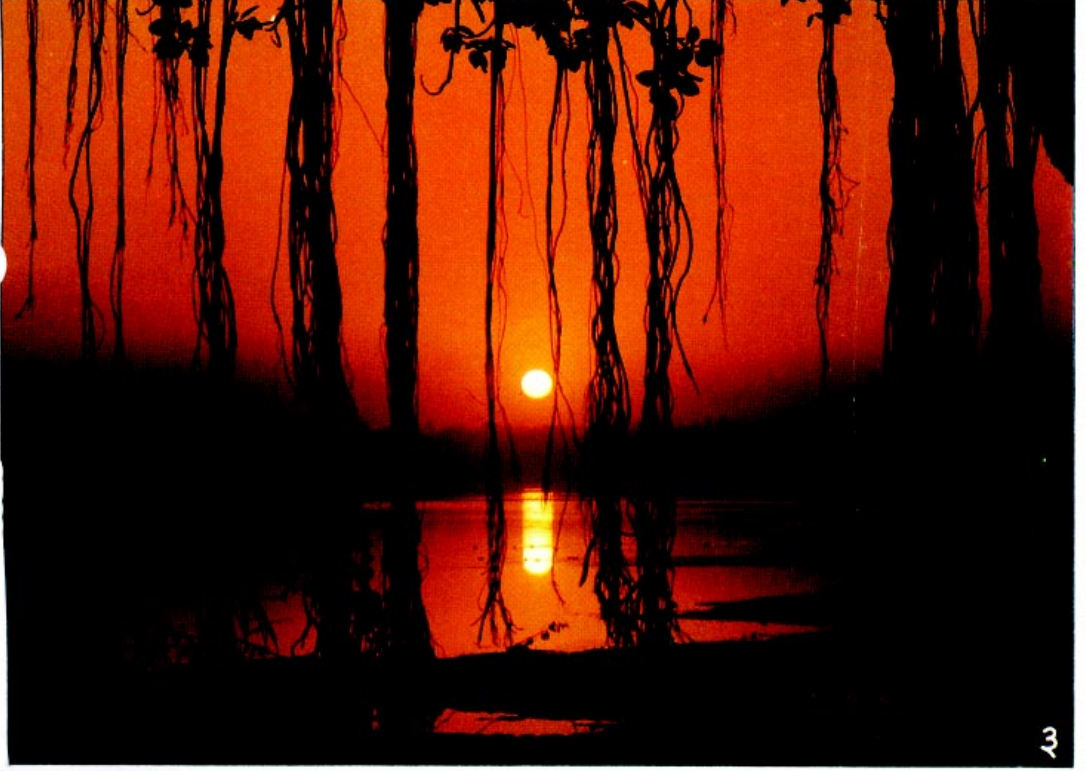
'छात्र प्रबोधन'ची स्थानिक कार्यालये

- निगडी** : ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी, पुणे ४४. ☎ ७८४३८०
- सोलापूर** : ज्ञान प्रबोधिनी, बाल विकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर. ☎ ६२५७८२
- सातारा** : श्री. सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/१अ, अंजली कॉलनी, करंजे तर्फे, सातारा. ☎ ५०५०४
- कऱ्हाड** : श्री. दत्तात्रय ना. कुलकर्णी, नावडीकर कॉम्प्युटर ट्रेनिंग सेंटर, पंतांचा कोट, कऱ्हाड. ☎ २२५०५
- सांगली** : श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडिलकर गल्ली, सांगली. ☎ ३३१३८२
- कोल्हापूर** : डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ, कोल्हापूर. ☎ ५२१५३४
- इचलकरंजी** : श्री विनायक गद्रे, वॉर्ड नं. ५, घर नं. ६७ अ, झेंडा चौक, इचलकरंजी ☎ ४२४००८
- नाशिक** : सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्णधाम, श्रीरामवाडी, म. गांधी रस्ता, नाशिक ☎ ५७४८३०
- ठाणे** : डॉ. अजित दातार, बी २० अहिल्या सोसा., घंटाळी रस्ता, ठाणे (प.) ☎ ५४२१०८७
- डोंबिवली** : सौ. सविता सुनील ढोणसळे, बी-१३ कॉमेटकुंज को. हौ. सो., टिळकनगर शाळेजवळ, डोंबिवली(पू.) ☎ ४५४६८८
- बोरिवली** : सौ. अंजली जोशी, ४०१ रमणिक टेरेस, कस्तुर पार्क, शिंपोली रोड, बोरिवली(पू.) ☎ ८९८६२५९
- पाले** : सौ. वसुंधरा भोसले, 'त्रिमूर्ती' प्लॉट नं. ३९, तेजपाल स्कीम, रोड नं. ३, विलेपार्ले (पू.) ☎ ८२०४०७६
- अलिबाग** : श्री. राम जोशी, १, कृष्णविहार, समर्थ नगर, पिंपळघाट, अलिबाग. ☎ २४६०३
- रत्नागिरी** : सौ. अंजली कार्लेकर, लक्ष्मीबाई लिमये चाळ, जोशी पाळंद, रत्नागिरी. ☎ २०७२४
- धुळे** : सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूडबाग, धुळे.
- परभणी** : श्री. दिलीप राके, 'पारस' नाथनगर, परभणी.
- लातूर** : डॉ. अरूणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर ☎ ४३६१४
- औरंगाबाद** : सौ. स्वाती पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट, औरंगाबाद. ☎ २३३२६

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक प्रा. महेंद्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर ११ चैत्र शके १९२०, १ एप्रिल १९९८ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, पुणे येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिद्ध केले.

फिरती डोईवरी संकटे, मार्गावरती अगणित काटे. निर्भय मन दे धीर एकटे, तुडवित कंटक मज जायचे.

या चित्रांसंबंधीच्या विविध स्पर्धाशाठी पान क्र. २ पाहा.

प्रकाशचित्रकार

चित्र ३ : डॉ. एम्. कानिटकर

चित्र ४ : श्री. विवेक नारळकर

अधिकार

लहान असुनी महान व्हाया, मिळवू हा अधिकार! ॥३॥

आम्ही सारे बालक छंदी, असू निरोगी अन् आनंदी!
आनंदाने रमणे - गमणे, हा अमुचा अधिकार!

गंमत-जंमत करावयाला, हवे तसे जग घडवायाला,
सतत तोडणे, आणि जोडणे, हा अमुचा अधिकार!

हासायाला, खेळायाला, मिळून मज्जा करावयाला
खूप सौंगडी, सदा जमविणे, हा अमुचा अधिकार!

'हे ऐस का?' 'ते तैसे का?' 'अम्हा सांगता आज कथा का?'
असे सारखे विचारणेही, हा अमुचा अधिकार!

फुलांफुलांशी खेळावे, फुलांफुलांशी गूज करावे!
जेथे जीवन, तेथे न्हावे, हा अमुचा अधिकार!

माठ्यापासुन खूप शिकावे, रोजच काही नवे करावे!
जुन्या जग नव निर्मावे, हा अमुचा अधिकार!

संपर्क पत्ता :

संपादक, छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,

पुणे 411 030 ☎(०२१२) ४७७६९१, ४७८०९५

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७

या अंकाची किंमत: रुपये १०/-

वार्षिक वर्गणी : रुपये १२५/-

प्रकाशः दिनांक : राष्ट्रीय सौर वैशाख ११ शके १९२०

१ मे १९९८